

Het Amerikaanse neoliberalisme gezien door een Foucaultiaanse bril.

Atlas Shrugged als neoliberale utopie.

1. Inleiding.

Onze huidige maatschappij barst uit haar voegen. Al jaren worden we overspoeld door het niet aflatende nieuws van angstaanjagende crisissen. Het zogenaamde ‘casinokapitalisme’ en andere onethische financiële uitspattingen van gewetenloze bankiers worden hierbij als schuldigen gebrandmerkt. Te grote winsthonger en surrealistische bonussen bij de top van multinationals ontwrichten de samenleving. Sinds 2008 verloren eindelijk veel mensen in de VS en Zuid-Europa hun baan en/of huis en kwamen in dramatische situaties terecht. Vele onder hen moesten in tentenkampen, hun wagen, gekraakte panden of gewoonweg op straat hun heil zoeken. Dikwijls werden ze afhankelijk van voedselbanken of liefdadigheidsprojecten. De kloof tussen arm en rijk neemt kolossale afmetingen aan en een keerpunt ligt niet in het verschiet. Zelfs de Europese Unie wankelt. Is deze situatie het resultaat van een bepaalde economische houding, of is hier meer aan de hand? Vaak horen we dat het neoliberalisme de wereld beheerst en verantwoordelijk is voor deze preciaire toestand. Is dit terecht? En wat is het neoliberalisme? In onze masterproef willen we hier achter komen. Onze onderzoeksvraag luidt: ‘Wat is het Amerikaanse neoliberalisme anno 2012 gezien door een Foucaultiaanse bril?’ Hebben we te maken met een economische doctrine of kan het aanzien worden als een politieke ideologie dat op een totalitaire manier haar wil wil opleggen?

Onze keuze om het Amerikaanse neoliberalisme te onderzoeken is niet toevallig. Er zijn verschillende redenen om dit te doen. Ten eerste is er een duidelijk verschil tussen de Amerikaanse en Europese invulling van het neoliberalisme. Foucault geeft ons drie elementen met betrekking tot het neoliberalisme die in Europa en de VS anders zijn. Als eerste element stelt hij de specifieke historische ontstaanscontext in de VS aan de orde; het liberalisme diende in de VS als basis voor de ontwikkeling van de nieuwe staat. In Europa daarentegen werd het liberalisme bij haar creatie gebruikt om de toen heersende staatsmacht te beperken. Met het tweede element verwijst hij naar het feit dat ieder politiek-maatschappelijk debat in de VS de afgelopen twee eeuwen aan het (neo)liberalisme werd getoetst. Tenslotte werd het ‘niet-liberalisme’, als een bedreiging in de Verenigde Staten gezien. Hierdoor wordt het

(neo)liberalisme zowel rechts als links in het Amerikaanse politieke spectrum aanvaard (Foucault, 2004b: 223-224)¹.

Een tweede reden om ons op het Amerikaanse neoliberalisme te richten is het feit dat de Verenigde Staten ontegensprekelijk een zeer machtig en invloedrijk land is. Wat er gebeurt is niet zonder gevolgen voor Europa en de rest van de wereld. Economische instellingen zoals de Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldhandelsorganisatie ontsnappen evenmin aan haar invloed (Harvey, 2007: 3).

Tenslotte is er de vaststelling dat het neoliberalisme in de VS van oudsher als een utopie beleefd wordt. Het is niet zomaar een politiek alternatief maar tevens een manier om de economie en de sociologie te beschouwen (Peck & Tickell, 2002: 380; McCarthy, 2012: 183; Foucault, 2004b: 224). Dit wil zeggen dat een bepaalde maatschappelijke visie en het daaraan gekoppelde toekomstbeeld door het Amerikaanse publiek op grote schaal overgenomen werd of zoals Foucault het gevat stelt '*le liberalisme, en Amérique, c'est toute une manière d'être et de penser*' (Ibid.: 224).

In onze masterproef onderzoeken we het Amerikaanse neoliberalisme aan de hand van het concept *Gouvernementalité*² zoals het ingevuld werd door de Franse filosoof Michel Foucault. Waarom Foucault? Een rode draad in zijn werk is zijn interesse voor het concept macht en controle binnen verschillende instellingen, de samenleving in haar geheel maar ook bij het individu. Om de machtsverhoudingen te kunnen onderzoeken ontwikkelde hij het concept *gouvernementalité* dat we tevens zullen gebruiken bij ons onderzoek.

Op het eind van de jaren '70 van de twintigste eeuw gaf Foucault colleges aan het Collège de France te Parijs. Hier ging hij de omstandigheden die het ontstaan en de reikwijdte van het neoliberalisme mogelijk maakten analyseren. Foucault onderzocht de politieke economie in verhouding met de historische groei van de staat vanaf de 16de eeuw tot en met de 20ste eeuw. Zijn innoverende werkwijze onthulde hoe de economie en de staat zich op een kapitalistische leest gingen organiseren (Jessop, 2007: 40). Tijdens zijn lessenreeks voorspelde Foucault de 'vermarkting' van sociale relaties en sociale instellingen, het vervagen van de staatsgrenzen en de promotie van een materialistisch individualisme jaren voor het hegemonische karakter van het neoliberalisme hier voor zou zorgen (McNay, 2009: 56, 60). Bovendien leidde zijn werk met betrekking tot *gouvernementalité* tot het ontstaan van een subdiscipline,

¹ Foucault gebruikt in deze aangehaalde passage de termen liberalisme en neoliberalisme door elkaar. Vandaar dat we de prefix 'neo' tussen haakjes hebben geplaatst.

² Aanvankelijk werd de term door Roland Barthes in de jaren '50 ontwikkeld. Hij verwees met de term naar de 'overheid als de kern van efficiëntie' zoals ze door de nationale media werd voorgesteld (Lemke, 2007: 44).

'*Governmentality studies*', binnen de sociale wetenschappen waarin het concept besturen onderzocht wordt. Hoe besturen we onszelf, de anderen en de staat zijn enkele vragen die onderzocht worden. Deze subdiscipline kenmerkt zich enerzijds door haar interdisciplinaire benadering waarbij politiek, sociologie, economie, filosofie, recht, opvoeding, en andere disciplines worden betrokken. Anderzijds probeert ze zo concreet mogelijk te werk te gaan en praktische problemen te onderzoeken binnen een uitgebreid scala van domeinen zoals; armoede en welvaart, sociale zekerheid, ruimtelijke ordening en architectuur, criminaliteit etc. (Dean, 2006: 2-3; Senellart, 2004: 409).

De paper is opgedeeld in drie grote stukken. In het eerste deel geven we het theoretische kader weer. We bespreken er het ontstaan en de geschiedenis van het Amerikaanse neoliberalisme en definiëren het concept. Daarnaast komt Foucault's interpretatie van macht en het concept *gouvernementalité* aan bod. In het tweede deel gaan we het Amerikaanse neoliberalisme met behulp van het begrip *gouvernementalité* onderzoeken. We doen dit op drie verschillende niveaus. We beginnen met het nationale niveau waarbij we het neoliberalisme in de VS en Chili gaan onderzoeken. Nadien bekijken we het internationale niveau aan de hand van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en tenslotte richten we ons op het microniveau en bekijken we hoe het neoliberalisme het individu beïnvloedt. Het derde en laatste deel van onze paper besteden we aan de figuur van Ayn Rand. Deze Amerikaans-Russische filosofe ontwikkelde in de twintigste eeuw haar eigen filosofie, het objectivisme. Haar gedachtegoed steunt op een rationeel geconstrueerde vorm van het egoïsme dat haar economische equivalent in een ongereguleerd kapitalisme voortzet. We willen in het laatste deel van onze studie onderzoeken in hoeverre het objectivisme het Amerikaanse neoliberalisme heeft beïnvloed. Ayn Rand in onze studie betrekken lijkt ons bovendien waardevol omdat deze dame, met een uitgesproken politiek-economische mening, in de VS een zeer invloedrijke figuur is geworden en bij ons in Europa onbekend is gebleven bij het grote publiek.

Door niet uitsluitend op één land of één neoliberale denker in te zoomen trachten we een bredere weergave van het Amerikaanse neoliberalisme te geven. Dit is volgens ons een meerwaarde omdat men anders een tunnelvisie krijgt waarbij het geheel van het Amerikaanse neoliberalisme en haar gevolgen dreigt verloren te gaan.

2. Het theoretisch kader.

2.1 Het neoliberalisme.

2.1.1 Korte geschiedenis: van het Duitse neoliberalisme naar het Amerikaanse neoliberalisme.

Om het neoliberalisme te begrijpen lijkt het ons essentieel om kort de geschiedenis er van weer te geven. Het neoliberalisme ontstond in Duitsland tijdens het interbellum. Alexander Rüstow wordt als de vader van het Duitse neoliberalisme, ook wel Ordo-liberalisme, beschouwd (Hartwitch, 2009: 6). Hij studeerde onder andere economie, filosofie en wiskunde voor hij promoveerde. In de jaren twintig was hij werkzaam als raadgever op het Duitse ministerie van economische zaken. De toenmalige Duitse vorm van het neoliberalisme krijgt vorm als reactie op de economische crisis van de jaren dertig waarvan de schuld bij het falen van het kapitalisme gelegd werd (Hartwitch, 2009: 13). In een door hem geschreven essay uit 1932 met de titel *Free economy, strong state* geeft Rüstow weer wat het neoliberalisme voor hem precies inhoudt (Boas & Gans-Morse, 2009: 146). Het is een combinatie tussen het kapitalisme en een meer gereguleerde vorm van een markteconomie. Als het ware koos hij toen al voor een 'derde weg' alleen noemde hij deze derde weg het neoliberalisme (Hartwitch, 2009: 16). In 1938 brengt Louis Rougier, een Franse filosoof, een groep liberale intellectuelen samen in Parijs, deze meeting staat bekend als het Walter Lippmann colloquium. De bedoeling van deze bijeenkomst bestond erin om te reflecteren over het pas verschenen boek *The good society* van Walter Lippmann (Foucault, 2004b: 138). Deze Amerikaanse journalist uitte hierin felle kritiek op het socialisme en andere vormen van collectivisme. Het uitgenodigde panel kende zeer vooraanstaande mensen zoals Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Michael Polanyi, Alexander Rüstow en nog een twintigtal andere intellectuelen. Tijdens het colloquium bespreken ze hoe het moderne liberalisme er moet gaan uitzien. Uiteindelijk kiezen ze voor een formule die in de lijn ligt van Rüstow zijn derde weg, een door de staat gereguleerde markteconomie. De naam van deze nieuwe visie werd het neoliberalisme. Voor onze masterproef is het belangrijk om vast te stellen dat niet alle aanwezigen akkoord gaan met het inhoudelijke resultaat van het colloquium. Ludwig von Mises en Friedrich von Hayek distantiëren zich van deze vorm van het neoliberalisme (Foucault, 2004b: 138, 166; Hartwitch, 2009:18-20). Na de oorlog zal Hayek een nieuwe bijeenkomst in het Zwitserse Mont Pèlerin organiseren. Waar naast hemzelf en von Mises nieuwe mensen aan tafel schuiven zoals Milton Friedman en George Stigler. Deze groep van

mensen keert zich tegen de eerdere vorm van het neoliberalisme, de derde weg van Rüstow, en wil het klassiek liberalisme nieuw leven inblazen met een prominente rol voor de vrije markt. Het is deze groep mensen die het neoliberalisme naar de VS brengen. Volgens hen zou het voorgestelde staatsinterventionisme van de toen al bekende Britse econoom John Maynard Keynes tot een totalitair regime leiden net zoals dit in de Sovjet Unie en nazi-Duitsland was gebeurd. Hayek sprak in deze context over *'De weg naar de slavernij'*³ (Harvey, 2007: 20-21; Klein, 2007: 71). Bovendien zijn de Mont-Pèlerin leden bang dat de staat haar beslissingen zou nemen op basis van gegevens die haar werden aangebracht door vakbonden en andere middenveldspelers. De zuiver rationele basis om tot een beslissing te komen zou dus omzeild worden en de economie volgens hen sterk schaden (Foucault, 2004b: 199; Hartwitch, 2009: 21-22; Harvey, 2007: 20-21; St-Onge, 2000: 21-23). Het beste is volgens Hayek, Friedman en de andere Mont-Pèlerin leden om zo weinig mogelijk in de economie te interfereren. Ze zijn ervan overtuigd dat de economie en de andere sociale domeinen beantwoorden aan natuurwetten zoals ook de planeten en ecosystemen dit doen. De markt is met andere woorden een natuurlijk verschijnsel waar je moet afblijven (St-Onge, 2000: 19-20, 42; Klein, 2007: 68). Bovendien is de mens volgens het Amerikaans neoliberalisme een rationeel wezen dat op een rationele manier handelt en het best zelf zijn keuzes op de economische markt kan bepalen. Wat een extra reden vormt om niet bij de markwerking tussen te komen (Foucault, 2004b: 272-273). Door de crisis in het Amerikaanse politieke leven vanaf de jaren veertig kan het neoliberalisme zich beetje bij beetje ontwikkelen. De voorgestelde Keynesiaanse politiek, de groei van de overheid en de naoorlogse sociale programma's die door president Franklin D. Roosevelt en zijn opvolger Truman worden geïntroduceerd stemmen niet iedereen gelukkig. De bedrijfsleiders van grote multinationals vinden zich in de vernieuwende economische visie van de Chicago School⁴. De Keynesiaanse praktijk kost hen handenvol geld. Omwille van de bedrijfsbelastingen zien ze een groot deel van hun winsten slinken. Daarnaast lijden ze evenzeer onder de macht van de vakbonden. De ontstane wrevel zorgt voor een geschikte voedingsbodem om het Amerikaanse neoliberalisme te laten ontkiemen (Foucault, 2004b: 222-223; Klein, 2007: 74; Wolferen van, 2003: 166). Tenslotte mogen we niet vergeten dat er al sinds het ontstaan van de VS een grote mate van achterdocht tegenover de overheid heerst die Europeanen zich moeilijk kunnen voorstellen (Wolferen van, 2003: 152).

³ *The Road to Serfdom* is een boek van Hayek dat voor het eerst in 1944 werd gepubliceerd.

⁴ Met de Chicago School verwijst men naar een neoliberale economische stroming die onder leiding van Milton Friedman aan de University of Chicago zeer dominerend werd.

De term neoliberalisme zal een tijdje uit de bekendheid verdwijnen en pas opnieuw opduiken tijdens de jaren zeventig in Latijns-Amerika. Hier wordt hij gebruikt om de agressieve economische hervormingen, van onder andere generaal Pinochet in Chili, te benoemen en te bekritisieren (Boas & Gans-Morse, 2009: 139; Hartwitch, 2009: 23). In Chili zien we sociale maatregelen zoals gezondheidszorg voor de armen sneuvelen, de binnenlandse economische markt wordt manu militari opengegooid voor internationale spelers en het toen heersende Chileense protectionisme wordt samen met de nu machteloze vakbonden aan de kant geschoven (Harvey, 2007:7-8). De Latijns-Amerikaanse vorm van het neoliberalisme is het exportproduct van de Chicago School uit de VS. We herkennen de stichtende Mont Pèlerin leden, Milton Friedman en Friedrich von Hayek, als leidinggevende figuren aan de universiteit van Chicago waar de Chicago School haar naam aan dankt. Beide heren zullen ontegensprekelijk de politieke elite van hun land en hun economische benadering beïnvloeden⁵.

Ofschoon Ronald Reagan naar voren geschoven wordt als de president die de VS op een neoliberale koers bracht begon het neoliberale bestuur van de VS al bij zijn voorganger, de democraat⁶ Jimmy Carter. Deze laatste introduceerde de deregulering van de handel, het terugschroeven van sociale programma's en een streng fiscaal en monetair beleid in het voordeel van de economisch welstellenden. Maatregelen die Reagan verder zal uitbreiden, zoals we later zullen zien (Harvey, 2007: 22; Kotz, 2000: 8). Nu we weten welk traject het neoliberalisme heeft afgelegd om tot ons te komen zullen we de term definiëren.

2.1.2. What's in a word? Het neoliberalisme: een definitie.

Verschillende auteurs wijzen op het veelvuldige en ongedefinieerde gebruik van de term neoliberalisme (Boas & Gans-Morse, 2009: 137; Hartwitch, 2009: 4; Hilgers, 2010: 352). Niettegenstaande dat het moeilijk is om het neoliberalisme te duiden kunnen we bij verschillende auteurs gelijke kenmerken herkennen. Specifiek verwijst men naar een drietal elementen die het neoliberalisme kenmerken. Het eerste element zorgt voor een doorgedreven vrijemarkteconomie of kapitalisme, de deregulering van de kapitaalmarkten en een wijze om handelsbarrières tussen landen te verkleinen. Een tweede kenmerk beperkt de tussenkomst van de staat op de economie, bijvoorbeeld door het privatiseren van overheidsdiensten en besparen op programma's voor sociaal welzijn. Een laatste element realiseert men door een

⁵ Zie de verspreiding van het neoliberalisme in deel II van deze paper.

⁶ De term democraat verwijst hier naar een lid van de Democratische Partij niet naar het democratische gehalte van de politicus. Leden van de Republikeinse partij in de VS zijn ook democraten.

sober fiscaal beleid en macro-economisch stabiliserende maatregelen op te leggen. Deze variëren van controle op de geldvoorraad, budgettaire tekorten vermijden en terugdringen van overheidssubsidies en gaan gepaard met belastingreducties voor de rijkere klasse en bedrijven (Boas & Gans-Morse, 2009:143; Kotz, 2000: 1; Klein, 2007: 75; Meijer, 1988: 7; St-Onge, 2000: 141; Peck & Tickell, 2002: 388). Hoewel men in deze definitie van het neoliberalisme bepaalde aspecten van het liberalisme kunnen herkennen; een minimale overheid, privatisering van overheidsdiensten, deregulering of laissez-faire economisch beleid, lijkt het ons correct om te stellen dat men het neoliberalisme niet mag beschouwen als een upgrade versie van het liberalisme. We steunen hiervoor op de visie van Thorsen die verder stelt dat men het neoliberalisme en auteurs zoals Friedrich von Hayek en Milton Friedman eerder bij het libertarisme moet onderbrengen. Ook Doherty meent dat Mises, Hayek, Rand en Milton Friedman bij het libertarisme thuis horen (2007: 8). Foucault verwijst in zijn lessenreeks verschillende keren naar het neoliberalisme van de Chicago School met de term 'anarcho-kapitalisme' (2004b: 150) of 'anarcho-liberalisme' (2004b: 121, 166). Voor Doherty verwijst de term 'anarcho-kapitalist' naar mensen zoals Murray Rothbard een notoir aanhanger van het libertarisme die in de jaren '70-'80 de bijnaam 'Mr Libertarian' droeg. Rothbard werd voor zijn economische denken sterk geïnspireerd door onder andere George Stigler, Milton Friedman en Ludwig von Mises (2007: 243-246). De nadruk ligt hier op het individu en de economie steunt op het laissez-faire principe maar andere 'klassieke' elementen van het liberalisme zoals democratie en rechtvaardige herverdeling van belastingen verdwijnen op de achtergrond (Thorsen, 2009: 2, 5-6,11). Neoliberalen hebben tevens geen probleem met monopolievorming zoals klassiek liberalen dit wel hebben (Wolferen van, 2003: 174). Volgens Thorsen is het neoliberalisme geen coherent geheel van politieke ideeën. Hierdoor kan het in verschillende landen op verschillende manieren en door verschillende politieke partijen geïmplementeerd worden. Zo eist het neoliberalisme in de praktijk niet perse een democratische fundering. Ook binnen een dictatuur kan het neoliberalisme perfect bestaan dit in tegenstelling tot het klassieke liberalisme⁷. Daarnaast zorgt de inbedding van het neoliberalisme voor drastische machtsverschuivingen in een samenleving en brengt het de democratie in gevaar. Economische spelers (banken, multinationals, financiële markten, ...) winnen aan macht ten nadele van de staat (Thorsen, 2009: 16; Brouwer, 2008: 45; Hofmeyr, 2008: 148; Wolferen van, 2003: 192). Vaak constateert men een machtige alliantie tussen zeer grote bedrijven en rijke politici die zichzelf willen verrijken. Deze actoren bedienen zich

⁷ Vandaar dat Klein het neoliberalisme ook in Rusland en China situeert (2007: 15).

dikwijls van het draaideurmechanisme om hun buit binnen te halen (Klein, 2007: 25-26). Karel van Wolferen stelt tijdens de laatste dertig jaar een belangrijke verandering in de Amerikaanse politiek vast. Volgens hem werden de volksvertegenwoordigers tijdens deze periode meer en meer afhankelijk van ondernemingen. Hij spreekt dan ook over de "*kolonisatie van de VS door het bedrijfsleven*" (2003: 147). Hofmeyr en Lemke stellen dat het neoliberalisme de verhouding tussen de staat en de economie op haar kop heeft gezet. Waar aanvankelijk de staat als leidsman de teugels over de economie ging vieren heeft de economie zich op de bestuurspositie gewrongen. De economie is met andere woorden de politiek/staat/samenleving gaan leiden (Hofmeyr, 2008: 147; Lemke, 2001: 200). Volgens Hofmeyr is deze ommekeer het 'nieuwe' van het neoliberalisme. Het staatsapparaat wordt kleiner en verdwijnt op de achtergrond. Hiermee neemt haar verantwoordelijkheid, die haar via een sociaal contract werd overgedragen, af. Deze gang van zaken leidt tot de 'depolitisering' van de samenleving. Meer en meer komt de burger in een situatie terecht waarbij hij zijn stem niet langer kan laten horen omdat oplossingen voor zijn problemen niet langer door democratisch verkozen spelers gekozen worden (Brouwer, 2008: 45-46). Volgend citaat illustreert perfect de overname van de macht door de markt en de economische spelers op de politici: "*Vous, les dirigeants politiques, vous devez savoir que vous êtes désormais sous le contrôle des marchés financiers*" (M. Tietmeyer geciteerd in St-Onge, 2000: 19). Het belang van dit citaat ligt vooral in de persoon van zijn auteur en de gelegenheid waar het citaat geuit werd. Tietmeyer, was de voorzitter van de Duitse centrale bank. Deze zin werd uit zijn speech gelicht die hij te Davos in Zwitserland ter ere van het *World Economic Forum* in 1996 gaf. Van de 2000 aanwezigen in de zaal waren er ongeveer 350 eerste-minister of minister (St-Onge, 2000: 19). We zijn hier als het ware getuige van een publieke machtsovername door de financiële markten.

Het neoliberalisme is op zoek naar een manier om ieder onderdeel van de samenleving via de heersende gouvernementaliteit op de vrije markt af te stemmen (Foucault, 2004: 137). Barry volgt Foucault door te stellen dat Milton Friedman en andere adepten van de Chicago school maar ook Ludwig von Mises het economisch liberalisme en de daaruit volgende hervormingen als de oplossing voor alle sociale en politieke problemen beschouwen. Volgens hem bewijst dit '*a lamentable ignorance of the complexities of a social order and of those subtle mechanisms which maintain it*' (1987: 45-46). De vereconomisering van de samenleving leidt tot de terugtrekking van de overheid samen met een afname van haar verantwoordelijkheid. Anderzijds constateren we tezelfdertijd een niet gekozen

verantwoordelijkheidstoename bij de burger. Daar individuele rechten en vrijheden zo hoog in het neoliberale vaandel geschreven staan neigt het neoliberalisme een bepaalde aversie te hebben tegenover de macht van grote groepen of meerderheden en dus van het concept democratie. Aan een beleid in handen van elites en/of technocraten wordt daarom de voorkeur gegeven. Het neoliberalisme gaat haar heil tevens zoeken in ondemocratische en los van verantwoordelijkheid handelende instellingen zoals het IMF en de Federal Reserve Bank. David Harvey poneert dat men geen liberaal hoeft te zijn om een liberaal te zijn. Deze Amerikaanse professor beschrijft hoe in Chili het neoliberale beleid in 1973 door generaal Augusto Pinochet, met Amerikaanse welwillendheid, via een staatsgreep werd opgelegd (2007: 7, 44, 66, 69). Dit was nodig omdat Salvador Allende de Chileense grondstofbedrijven wou nationaliseren en dus niet open stond om de niet aflatende winsthonger van de Amerikaanse bedrijfsleiders te stillen. Onder het bewind van Pinochet werd Chili het speelveld van de economen van de Chicago School. Eindelijk vonden ze een plaats waar ze hun kapitalistische utopie in de praktijk konden omzetten en hun gelijk konden proberen te bewijzen (Klein, 2007: 68,79, 84-85, 100).

2.2 Foucault: discours, macht en 'gouvernementalité'.

Om het concept neoliberalisme te analyseren door middel van een Foucaultiaanse bril moeten we eerst nagaan hoe Foucault over macht denkt. In zijn oeuvre analyseert hij hoe macht binnen een bepaalde periode, meestal tussen de 16de en de 19de eeuw, werkt. Domeinen waar Foucault zich in de loop van zijn academische loopbaan op toespitst zijn onder andere de psychiatrie, het ziekenhuis, de seksualiteit maar ook het politieke bestuur en de samenleving. Om zijn idee van macht in de maatschappij te kaderen herdefinieert Foucault het concept 'gouvernementalité' of bestuurlijkheid. Hiermee verwijst hij naar het geheel van instellingen, procedures, en tactieken om een bepaalde vorm van macht uit te kunnen oefenen dat gericht is op de bevolking via de kennis van de staathuishoudkunde of politieke economie, en als corrigerend instrument de verschillende veiligheidsapparaten kent (Foucault, 2004: 111-112). Met de nieuwe invulling van het concept gouvernementalité construeert Foucault een instrument om het ontstaan en de werking van de moderne staat de achterhalen. Hij wil nagaan welke machtsverhoudingen binnen de staat spelen en hoe deze machtsverhoudingen voor het ontstaan, functioneren en veranderen van de staat zorgen (Senellart, 2004: 397). Aanvankelijk verwijst Foucault met gouvernementalité naar een politieke rationaliteit die bepaalt hoe mensen binnen een bepaalde periode in de samenleving bestuurd worden en definieert het de houding van de staat tegenover de burger. In zijn lessenreeks *Naissance de la*

biopolitique (1978-1979) gaat hij het liberalisme in haar historische kader analyseren. Doorheen zijn analyse maakt hij de opkomst en het belang van de politieke economie in verhouding met de bevolking duidelijk. Hij schetst de wetenschappelijke aanpak van een nieuwe bestuursvorm die zich in alle mogelijke domeinen van de samenleving verspreidt en waarbij het economische aspect steeds belangrijker wordt (Dean, 2006: 19). Het liberalisme heeft hierbij steeds aandacht voor de vraag of men niet teveel regeert. De grootte en de actieradius van de overheidsdiensten moet continue kritisch afgewogen worden (Dean, 2006: 101).

Vanaf 1979 zal Foucault het concept *gouvernementalité* op een bredere manier gebruiken om machtsverhoudingen in het algemeen te benoemen of zoals hij het zelf stelt '*la manière dont on conduit la conduite des hommes*' (Foucault, 2004b: 192; Lemke, 2001: 191; Senellart, 2004: 406-407). Hij gebruikt de term 'gouverner' dus in zijn oude vorm. Dit wil zeggen dat hij niet alleen naar het politieke bestuur van het individu verwijst maar ook de filosofische, religieuze, pedagogische en zelfs medische benadering van het concept bedoelt (Lemke, 2007: 45). Deze verschillende vormen van bestuur werkten voor het individu als een leidraad dat hij tijdens zijn leven kon gebruiken. Bijvoorbeeld bij de opvoeding van zijn kinderen, het ontwikkelen van zijn wereldvisie, de omgang met zijn naaste(n) om er maar enkele te noemen. Dit betekent eveneens dat volgens Foucault er op ieder moment en op iedere plek één of andere machtsvorm aanwezig is. Hierbij heeft hij een speciale aandacht voor macht in zijn minst opvallende *capillaire* vorm. Dit is het mechanisme dat het individu op alle gebieden van zijn dagelijkse leven raakt en mee zijn denken en handelen bepaalt zonder dat hij er zich altijd van bewust is (Brochier & Foucault, 1980: 39).

Bovendien kan men in iedere vorm van bestuurlijkheid een utopisch element terugvinden. Besturen is dus niet louter autoriteit etaleren maar vooral de maatschappij in een bepaalde gewenste richting laten evolueren om een bepaald einddoel te bereiken (Dean, 2006: 33). Let wel, het elkaar voortdurend beïnvloeden en besturen kan alleen maar wanneer er sprake is van vrijheid. Zonder vrijheid is er namelijk geen verzet mogelijk en dan spreekt men niet langer van macht maar van overheersing of dictatuur. Het is belangrijk om te onthouden dat *gouvernementalité* niet alleen verwijst naar het besturen van de andere(n) maar ook naar het besturen van zichzelf (Hofmeyr, 2008: 145-147, 155).

Foucault kent het *discours* of vertoog een grote waarde toe om ideeën te verspreiden. Het is één van de vele tactieken die de *gouvernementalité* toelaat om haar macht te verspreiden. Volgens hem kunnen al de verschillende machtssystemen die binnen een samenleving bestaan

niet ontstaan en door de samenleving aangenomen worden zonder de aanwezigheid van een dominerend discours in de maatschappij. Het is dit dominerend discours dat de waarheid binnen een gegeven tijdperk bepaalt. Foucault stelt dat macht, kennis of waarheid, die uit het discours voortkomen sterk met elkaar verstrengeld zijn. Een voorbeeld hiervan zijn de wetten die uit het discours worden afgeleid (Foucault, 1980: 93-94). Het discours haalt haar macht tevens uit de wetenschappelijke kennis, medische, economische, etc., waarop ze steunt. Deze laatste vertelt ons wat als waarheid en dus als norm⁸ beschouwd moet worden en zal ons gedrag en het gedrag van de samenleving sterk bepalen (Ibid.: 107; Karskens, 2012: 53). Zodoende geeft het discours tezelfdertijd een kader met regels dat bepaalde handelingen en denkwijzen in een samenleving uitsluit en tegenwerkt (Karskens, 2012: 17). Dit wil niet zeggen dat het individu zich bij de heersende bestuurlijkheid met zijn discours moet neerleggen. Foucault beschouwt verzet, bijvoorbeeld via kritiek of het bevragen van het dominerende discours, als een noodzakelijke tegenmacht om een evenwichtige machtsrelatie te bekomen en als wijze van zelfzorg (Ibid. 66, 99).

3. Het neoliberalisme in de praktijk.

3.1. Het Amerikaanse neoliberalisme: Reagan aan zet!

Aan de hand van het concept 'gouvernementalité' dat Foucault definieerde willen we onderzoeken hoe het Amerikaanse neoliberalisme het leven van de hedendaagse mens in de VS en de rest van de wereld beïnvloedt en hoe dit gebeurt. In de door ons geschetste geschiedenis van het neoliberalisme zagen we hoe Hayek, von Mises en Friedman zich vanaf het interbellum van het Ordo-liberalisme of het Duitse neoliberalisme gaan distantiëren en in de VS een nieuwe tak van het neoliberalisme laten floreren. Dat dit zo makkelijk kon heeft zonder twijfel te maken met de gewillige voedingsbodem die voor handen was op het Amerikaanse continent⁹. Daarnaast is de nadruk op individuele rechten en vrijheden in de Amerikaanse samenleving hierbij een sleutelfactor die ook in de economie zijn weerslag kent. Deze waarden en normen zijn in *The Declaration of Independence*¹⁰ al aanwezig en zullen

⁸ Norm, normalisering en normering zijn zeer belangrijke concepten voor Foucault met betrekking tot de macht en verspreiding van machtssystemen (Karskens, 2012: 86)

⁹ Met deze voordelige voedingsbodem verwijzen we naar de drie elementen dat Foucault met betrekking tot het neoliberalisme aanhaalt die in Europa en de VS anders zijn op p. 1 van deze masterproef.

¹⁰ Hierin krijgt de burger enkele onvervreemdbare rechten toebedeeld, namelijk het recht op leven, vrijheid en geluk. Overheden krijgen de opdracht om deze rechten voor iedere burger te voorzien. Lees het document op http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html

een grote rol spelen bij de ontwikkeling van de Amerikaanse samenleving. De bekendste uiting hiervan is de mythe van *The American Dream*¹¹.

Eind jaren '70 introduceerde Jimmy Carter reeds enkele neoliberale maatregelen; deregulering van de economische markt, schrappen van overheidssubsidies en een vernieuwd monetair en fiscaal beleid, in de VS. Bij dit laatste kreeg hij de hulp van de toenmalige president van de Federal Reserve Bank, Paul Volcker. Tot dan kenmerkte het beleid van de *Fed* zich door haar Keynesiaanse benadering van de economie waarbij vooral naar een zo hoog mogelijke tewerkstellingsgraad van de bevolking werd gestreefd. Volcker gooit het roer helemaal om en bindt de strijd aan tegen de inflatie wat de gevolgen op de tewerkstelling ook mag zijn. Uiteindelijk resulteert dit in een recessie met grote werkloosheid als gevolg. Wanneer Ronald Reagan Jimmy Carter in 1980 opvolgt zal hij de ingeslagen weg verder zetten en Paul Volcker blijft trouw op post zitten (Harvey, 2007:23-25) Op hetzelfde moment wakkert de nieuwe president een 'anti-overheidstraditie' aan door te stellen *Government is not the solution to our problem; government is the problem* (Reagan Foundation, 2013). Het Amerikaanse vaste geloof in het eigen kunnen en het credo dat alles in orde komt als je maar hard genoeg je best doet ondersteunen dit uitgangspunt (Wolferen van, 2003: 152-153). Samenvattend kunnen we stellen dat Ronald Reagan met zijn beleid de rol van de overheid bij het reglementeren van sectoren zoals de industrie, het milieu, gezondheidszorg, consumentzaken drastisch gaat inperken. Tegelijkertijd verkleint hij de hoogste belastingschalen van 78% naar 28% waarmee hij vooral de rijke Amerikaanse klasse pleziert en de inkomens kloof tussen rijk en arm fors toeneemt (Harvey, 2007: 26; Zinn, 2003: 580). Door de rijke klasse en de bedrijven te doen genieten van een fiscaal voordeel beoogt men de creatie van werkgelegenheid te bewerkstelligen. In de praktijk ziet men geen forse investering van privékapitaal om werkgelegenheid te scheppen in de periode tussen 1975 en 1994. Merkwaardig genoeg stelt men veel grotere investeringen in de werkgelegenheid vast in de periode tussen 1947 en 1975, dus voor het neoliberale beleid uitgevoerd wordt (St-Onge, 2000:143). Het argument dat een fiscaal voordelig beleid voor de ondernemers werkgelegenheid meebrengt is dus ongegrond. Op hetzelfde moment beslist Reagan sommige overheidsgoederen zomaar weg te geven. We denken bijvoorbeeld aan de verwezenlijkingen binnen het farmaceutisch onderzoek die door

¹¹Jim Cullen noemt 'The Declaration of Independence' zelfs het 'Charter' van 'The American Dream' (Cullen, 2003: 59). Voor meer informatie met betrekking tot 'The American Dream' zie onder andere *The American Dream. A short history of an idea that shaped a nation* door Jim Cullen en het korte maar toonaangevende artikel *Reaffirmation and subversion of The American Dream* door Walter Fisher.

het National Institute of Health, en dus met belastingsgeld, werd betaald. Reagan schenkt de patenten aan enkele farmaceutische bedrijven die het genereuze aanbod gretig in ontvangst nemen¹². Ten aanzien van de arbeiders en de vakbonden laat de Amerikaanse president zich op een andere manier kennen. Hij wil hun macht zoveel mogelijk beknotten. Reagan deinst er niet voor terug om de grove middelen in te zetten. Onder zijn toezicht ziet het Noordoosten van de VS, met haar traditioneel sterk uitgebouwde vakbonden, haar industriële arbeid naar de zuidelijke staten verhuizen waar de vakbonden zo goed als onbestaande zijn. De vlucht uit de vakbondstaten steekt nadien de federale grens over. Eerst ziet men Amerikaanse bedrijven in Mexico neerstrijken nadien is Zuidoost Azië aan de beurt. Op deze manier werden de vakbonden in de VS omzeild waardoor de industriëlen veel meer controle over het arbeidsgebeuren kregen en zich veeleisender naar hun arbeiders konden opstellen (Harvey 2007: 51-53). In 1981 verzet Reagan zich tegen de staking van de vluchtleiders onder leiding van PATCO (de vakbond van de Air Traffic Controllers). Uiteindelijk zou de vakbond in het zand bijten. De nederlaag van zo een grote vakbond had niet alleen grote gevolgen voor de andere vakbonden maar ook op de arbeidslonen en arbeidsvoorwaarden van de komende jaren. Het federale minimumloon neemt tussen 1980 en 1990 met 30% af (Harvey, 2007: 25; (Zinn, 2003: 574). Het aantal vakbondsleden daalt drastisch in de VS. In 1956 waren nog 34,5% van de arbeiders bij een vakbond aangesloten in 1997 nog 14,5 %. Vakbonden ontcrachten is zeer belangrijk wanneer men een economisch beleid wil opleggen dat arbeidsonvriendelijk is. Thatcher zal eenzelfde strategie aannemen in Groot-Brittannië. Vooral de syndicale leiders van steenkool- en de treinmaatschappijen moeten er tijdens haar beleid aan geloven. De verminderde vakbondsmacht zorgt er onder andere voor dat veiligheidsvoorschriften vervallen voor de arbeiders maar ook voor de consument. St-Onge brengt de 'gekke koeien ziekte' met de doorgevoerde deregulering van de gezondheidssector, tijdens het beleid van Thatcher, in verband (St-Onge, 2000: 36, 142-145, 148). Met Reagan in het zadel vormen zich meer monopolies in de VS. De overheid laat de efficiëntie van de markt niet door kartelvorming ondermijnen maar paradoxaal genoeg zijn megafusies niet uit den boze (Wolferen van, 2003: 175). Ofschoon de overheid op de achtergrond lijkt de verdwijnen worden de banden met de bedrijfswereld via de draaideurmethode aangehaald. Enkele voorbeelden. De minister van financiën tijdens Clinton, Robert Rubin, een man met zeer veel

¹² Harvey verwijst hier impliciet naar de goedkeuring door de Reagan administratie van de Bayh-Dole wetgeving in 1980. Hierdoor konden kleine bedrijven en universiteiten de patenten die door de regering verkregen werden gebruiken. Carter was voordien een tegenstander van deze wet geweest en had deze wet tegen gehouden. Maar toen in 1980 Reagan de verkiezingen won en de Republikeinen de meerderheid in de Senaat verwierven werd de gecontesteerde wet goedgekeurd (Stevens, 2004: 97-99).

macht op deze positie was afkomstig van Goldman Sachs en moest de belangen van Wall Street in Washington DC behartigen (Ibid.: 195-196). Thomas White, militair staatssecretaris in 2003, trachtte verschillende voorzieningen van het leger te privatiseren wat lucratieve contracten aan Enron zou opleveren. Tevoren was hij de baas van Enron Energy Services (Ibid.: 187). Ondertussen is de prominente aanwezigheid van bedrijven en hun lobbyisten in de Amerikaanse politiek zo groot dat het bijna onmogelijk is om zonder banden in het bedrijfsleven een hoge politieke post te bekleden. Wanneer men de kosten van politieke campagnes voor de Amerikaanse verkiezingen bekijkt wordt het al vlug duidelijk dat men ofwel zelf over een fortuin moet beschikken ofwel heeft men sponsoring nodig van grote bedrijven of multimiljardairs (Ibid: 189, 197; Gibney, 2012). De grootste financiers van het politieke beleid in de VS zijn ongetwijfeld de Koch broers. In 1980 trachtte David Koch via de Libertarische partij zelf op het politieke niveau impact te hebben. Het enige punt op hun programma bestond uit *Freedom of government*. Omwille van het schaarse succes van de partij begonnen de broers de reeds verkozen politici, over de partijgrenzen heen, financieel te steunen in ruil voor privileges (Gibney, 2012). Vanaf dan lijkt het ons zeer naïef om te geloven dat de verwevenheid tussen de politiek en de bedrijfswereld niet in het beleid zou vertaald worden.

Ook de overheid en haar diensten worden op hetzelfde neoliberale economische rooster gelegd en kritisch onderzocht met de bedoeling om haar activiteiten te testen op excessen, misbruiken, onnodigheden etc. (Foucault, 2004b: 252). Als resultaat constateren we forse bezuinigingen bij de overheidsdiensten wat tot een sterk gereduceerde overheid leidt. Te meer daar een deel van haar taken uitbesteed wordt aan privéondernemingen. In de Verenigde Staten gebeurt dit al veel langer in sectoren zoals het onderwijs, het gevangeniswezen, gezondheidszorg, politie, crèches, ... (Brown, 2006: 694, Wolferen van, 2003: 194; Gibney, 2012). Brown noemt dit de '*depolitisering van de sociale problemen*' (2006: 704). Dit is mogelijk omdat het individu in een neoliberale staat meer en meer 'geresponsabiliseerd' wordt ten aanzien van zijn situatie en verondersteld wordt om voor zichzelf te zorgen. Anderzijds kunnen bedrijven door de deregulering doorgedreven hervormingen doorvoeren die soms met de nodige commotie gepaard gaan. Zo kwamen er in Californië massale protesten tegen een bedrijf dat de tolgelden op de snelweg tijdens de piekuren had vervijfvoudigd (St-Onge, 2000: 152).

3.2. Het IMF en de Wereldbank als globale verspreiders van het neoliberalisme.

Na de tweede wereldoorlog gingen de belangrijkste staten met hun respectievelijke toponderhandelaars, waaronder de VS met White en Groot-Brittannië met Keynes, tijdens de onderhandelingen van Bretton Woods (1944) beslissen in welke richting het economisch en financieel systeem op wereldschaal zou evolueren. Primordiaal bij deze oefening was dat het resultaat tot stabiliteit zou leiden nadat de interbellumperiode zich door competitieve devaluaties en monetaire instabiliteit had gekenmerkt (Cuyvers & Kerremans, 1999: 47). Tijdens de Bretton Woods onderhandelingen zien zowel het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank het licht als de geschikte instrumenten om het nieuwe economische wereldsysteem te kanaliseren (Harvey, 2007: 10; Mueller, 2011: 387-388). De belangrijkste doelstellingen van het IMF zijn; samenwerking op het vlak van economische en monetaire zaken, de tijdelijke opvang van betalingsproblemen van haar leden en de stabilisering van de wisselkoersschommelingen op de wereldmarkt (Cuyvers & Kerremans, 1999: 59). Dit laatste wordt gerealiseerd door de verschillende nationale valuta van de participerende landen aan de nieuwe dominerende munt, de Amerikaanse dollar, te koppelen. Om tot een betere samenwerking op het monetaire - en handelsdomein te komen moeten de bilaterale akkoorden zoveel mogelijk ingeruild worden voor multilaterale akkoorden waarbij de liberale principes, zoals de vrije markt, gelden. Samen met de Bretton Woods akkoorden is de wereld getuige van de geboorte van een nieuwe wereldmacht de Verenigde Staten van Amerika (Mueller, 2011: 387-388). Vanaf het prille begin van deze nieuwe wereldconfiguratie ontwikkelt het nieuwe globale economische systeem zich ten voordele van de rijke landen en vooral in het voordeel van de VS en haar rijke klasse. Dit heeft te maken met de stemmenweging. Niet elk land heeft een even groot gewicht bij een stemming. Het gewicht of de stemmingscoëfficiënt hangt af van de bijdrage van ieder land in het Fonds. Grotere economieën kunnen meer bijdragen en hebben dus een grotere stemmingscoëfficiënt waardoor ze veel meer op het beleid van het IMF wegen. De geïndustrialiseerde landen controleren meer dan 60% van de stemmen en hebben een doorslaggevende stem op het beleid dat vooral de zwakkere landen treft. Daarnaast valt de vetomogelijkheid van de VS op. Fundamentele beslissingen zoals de verhoging van quota's, eventuele verkoop van goud, verbetering van kredietfaciliteiten etc. met andere woorden beslissingen die de werkingsmiddelen van het IMF bepalen en vooral de ontwikkelingslanden aangaan worden genomen met een 85% meerderheid. De VS hebben een stemmingscoëfficiënt van 17,83 % en kunnen iedere fundamentele beslissing tegenhouden (Cuyvers & Kerremans, 1999: 53-56). Volgens Mueller steunen de VS evenzeer op hun

intellectuele en morele overwicht om hun macht onder meer via het IMF en de Wereldbank aan de andere betrokken landen op te dringen wat ze gelijkgesteld met Gramsci's definitie van hegemonie¹³ (2011: 385) Deze Italiaanse filosoof stelt dat de macht van groepen of klassen in een samenleving zich niet alleen onder dwang manifesteert maar ook via ideeën. Een groep wordt hegemonisch vanaf dat ze een meerderheid van de bevolking in haar ideeën kan doen geloven (Kenis & Lievens, 2012: 83). Vanaf de jaren '70 zien we dat de activiteiten binnen het IMF veranderen. De redenen hiervoor zijn de enorme druk op de dollar als wereldmunt en de goudconvertibiliteit van de dollar¹⁴, de toenmalige globale (olie)crisis, de Vietnam-oorlog en een opmerkelijke ideologische kentering bij de academici ten voordele van het neoliberalisme. Deze samenloop van omstandigheden zal er voor zorgen dat het neoliberalisme zich als een politieke macht kan ontwikkelen (Harvey, 2007: 12; Mueller, 2011: 389; St-Onge 2000: 28). Het geloof in het multilateralisme en het geloof in een vrije markt blijft en daarbij aansluitend wordt het privé-eigendom en de vermindering van overheidsregulering benadrukt. Landen die leningen en/of schuldherschikking van het IMF wensen te verkrijgen moeten aan de neoliberale voorwaarden van deze instelling voldoen. Hieronder vallen, institutionele hervormingen zoals besparingen binnen de sociale welvaart (gezondheidszorg, onderwijs, pensioenen etc.), flexibelere marktopenstelling voor buitenlandse investeerders en privatisering van overheidsdiensten. Dat de burgers van de betrokken landen in precaire omstandigheden terecht komen is geen reden om de neoliberale eisen af te zwakken (Harvey, 2007: 29; Zinn, 2003: 658). Ofschoon de ontwikkelingslanden moeite hadden om deze voorwaarden aan te nemen kwam er geen tegemoetkoming van de ontwikkelde landen en hun leider de VS (Mueller, 2011: 390). Tegenwoordig is het zelfs zo dat een staat die bij het IMF of de Wereldhandelsorganisatie aansluiting wil vinden sowieso haar markt moet opengooien om lid van deze instellingen te kunnen worden (Harvey, 2007: 72). Mueller stelt dat het IMF een instrument van de VS werd om de visie en ideeën, en dus ook de normen en waarden, van een hegemonische groep, de rijke klasse in de VS, aan de rest van de wereld op te leggen (2011: 390). De Verenigde Staten zijn als het ware het kloppende hart van het neoliberalisme of de neoliberale bestuurlijkheid dat zich via een machtig en ingenieus beïnvloedingssysteem over heel de wereld tot in de kleinste poriën verspreid heeft.

¹³ Een sterke financiering van het militaire apparaat en strategisch inplanten van militaire basissen in vele verschillende landen helpt de VS natuurlijk ook bij het verspreiden van hun neoliberale ideeën.

¹⁴ De toestand werd onhoudbaar omdat er op de kapitaalmarkten een overaanbod aan dollars ontstond wat de reële waarde van het goud in twijfel trok. Bovendien begon De Gaulle vanaf 1964 stelselmatig dollars om te zetten in goud. Uiteindelijk kwam de dollar in een vertrouwenscrisis terecht en kwam de Duitse Mark meer naar voren als reservemunt op de kapitaalmarkten. Nixon zou de goudconvertibiliteit, met het verkiezingsjaar 1972 in aantocht, van de dollar in 1971 opzeggen (Cuyvers & Kerremans, 1999: 78-79).

3.3. De neoliberale oogst. De effecten van de neoliberale bestuurlijkheid op het individu en de samenleving.

Wanneer we het neoliberalisme in de VS en de rest van de wereld, waarvan we de contouren hier boven geschetst hebben, onderzoeken merken we dat de neoliberale bestuurlijkheid niet zonder gevolgen is voor de samenleving noch voor het individu. Ofschoon het neoliberalisme zichzelf opwierp als de weg om de grote massa haar leven te verbeteren zien we in de praktijk een heel andere evolutie plaats vinden. Een kleine groep bevoorreedden stapelen de winsten op en gaan er ongekend op vooruit. Een groot aantal mensen missen de boot en zien hun levenskwaliteit sterk afnemen. Om deze stelling te onderbouwen volgen hier enkele cijfers. Over heel de wereld stijgt het aantal miljonnairs en miljardairs. In Canada zien we een verdrievoudiging van het aantal miljonnairs tussen 1989 en 1996. De VS telt in 2000 170 miljardairs tegenover 13 in 1982, 5% van de gezinnen bezitten 75% van de aandelen. Een CEO in de VS verdiende in 1980 42 keer zoveel als een industriearbeider in 1999 is deze verhouding al opgelopen tot 419 keer zoveel¹⁵. De gewezen Amerikaanse minister voor de arbeid Robert Reich stelt dat het reële inkomen van de 20% rijkste Amerikanen tussen 1979 en 1995 met 26% is toegenomen. Anderzijds is het reële inkomen van de 20% armste Amerikanen in dezelfde periode met 9% gedaald. De VS heeft een kindersterfte van 7,8 ‰ dit is het hoogste aantal van de Westerse wereld. Een pasgeborene in Bangladesh heeft een hogere levensverwachting dan een pasgeborene in Harlem (VS) (St-Onge, 2000: 157-159). De non-stop groeiende sociale ongelijkheid ziet de middenklasse verdwijnen en creëert een onderklasse van mensen, het *precariaat*¹⁶, waartegen de rijkere klasse zich wil beschermen (Standing, 2012: 3; Verhaeghe, 2011: 38). Er ontstaan omheinde gemeenschappen waar privébewaking de veiligheid van de gefortuneerden verzorgt (Brown, 2006: 704). Paradoxaal genoeg zien we bij de armere mensen tevens een degout ten aanzien van de overheid ontstaan. Ze vrezen dat de overheid via belastingen hun laatste dollars zullen afnemen om andere mensen die het nog slechter hebben te helpen (van Wolferen, 2003: 18).

André Gunder Frank, een vermaard politiek econoom en voormalig student van Friedman, doceerde aan de Universiteit van Chili en werd later adviseur van Allende's regering. Nadat Friedman en consorten Chili het neoliberalisme één jaar hadden opgedrongen schreef hij woedend een brief naar Friedman waarin hij het effect van het neoliberalisme op de modale Chileen weergaf. Zo liet hij weten dat een modaal Chileens gezin 74% van haar budget uitgaf

¹⁵ van Wolferen heeft het over 531 keer zoveel in 2000 (2003: 158)

¹⁶ Deze term is afkomstig van Guy Standing.

aan brood. Melk en buskaartjes waren 'luxeartikelen' geworden. Ten tijde van Allende gaf eenzelfde gezin 17% van haar budget uit aan brood, melk en buskaartjes samen. Op school kregen kinderen geen melk meer¹⁷. Vaak vielen er kinderen flauw met als gevolg dat er minder kinderen naar school gingen. Gunder Frank stelde dat de ontwrichtende maatregelen van Friedman alleen door middel van militair geweld en politieke terreur gerealiseerd kon worden. Uiteindelijk leidde het Chileense project tot zeer hoge overheidsschulden, een werkloosheidspercentage van boven de 30% (onder Allende was dit 3%) en hyperinflatie. Om de dramatische situatie proberen recht te trekken ging Pinochet ironisch genoeg vele bedrijven nationaliseren. De gevolgen van het neoliberale experiment blijven tot vandaag zichtbaar in Chili. In 1988 was de economie min of meer gestabiliseerd en leefde 45% van de mensen onder de armoedegrens. De rijkste 10% van de Chileense bevolking had haar inkomen in dezelfde periode met 83% zien toenemen. In 2007 stelde de Verenigde Naties dat Chili, op een lijst van 123 landen, de achtste plaats bekleedde van de landen waar de grootste ongelijkheid heerste (Klein, 2007: 107-110).

Het neoliberalisme en het daaraan gerelateerde vereconomiseringsproces verspreidt zich over alle mogelijke domeinen die een samenleving behelst. Het zorgt naast een groeiende inkomensongelijkheid voor een sterk competitieve samenleving waarbij de inter-persoonlijke relatie zich op een concurrentiële wijze uit. Verhaeghe bespreekt in *De neoliberale waanzin* hoe deze vernieuwing achtereenvolgens het functioneren binnen de universiteit, het ziekenhuiswezen en het onderwijs heeft aangetast. Samenvattend kunnen we stellen dat de prestaties in deze verschillende domeinen in kwantificeerbare variabelen worden omgezet en de hieraan gekoppelde economische waarde bepaalt in hoeverre iemand succesvol is. Laten we even op de universiteitswereld inzoomen. Het leveren van goedopgeleide en kritische burgers, welk als een fundamentele taak van de universiteit en haar professoren kan beschouwd worden, verdwijnt stelselmatig op de achtergrond. Professoren hun waarde wordt vandaag afgemeten aan het aantal publicaties dat ze in Engelstalige A1 tijdschriften hebben gerealiseerd. Dit zorgt voor de nodige rivaliteit op de werkvloer, zeker bij de jonge aankomende wetenschappers die nog alles te bewijzen hebben. Tegelijkertijd duiken er meer en meer fraudezaken bij wetenschappelijke onderzoeken op om toch maar aan de norm te voldoen. Bovendien stellen we een bijzonder beangstigende ontwikkeling vast bij enkele prominenten binnen de universitaire wereld. Volgens hen zouden universitaire richtingen die

¹⁷ Ook Thatcher zou in Groot-Brittannië het melkprogramma voor scholen afschaffen wat haar de bijnaam 'Milk Snatcher' opleverde.

minder gevraagd worden op de arbeidsmarkt hun inschrijvingsgeld moeten verhogen. Diegene die wel aan de vraag van de arbeidsmarkt voldoen zouden hun inschrijvingsgeld mogen verlagen (Verhaeghe, 2011: 21-23). Deze focus op de universitaire wereld maakt ons duidelijk hoe het neoliberalisme haar economische rationaliteit en dito normen oplegt. Het maant wetenschappers aan om op een bepaalde, kwantitatieve meetbare, manier te presteren en in concurrentie te treden met hun collega's wat absoluut geen garantie op kwaliteitswerk geeft. Bovendien gaat het neoliberalisme door bepaalde richtingen, degene die weinig of niet op de arbeidsmarkt gevraagd worden, minder toegankelijk te maken op een gevaarlijke manier het denken en de toekomst van de samenleving bepalen.

Eenzelfde ontwikkeling stellen we met Verhaeghe vast in de gezondheidszorg. Door de neoliberale benadering van het beleid is de patiënt en zijn zorgverstrekking niet langer de kern van de activiteit in het ziekenhuiswezen. Psychiatrische bedden worden bijvoorbeeld in 'cardio-bedden' omgezet omdat ze driemaal zoveel opbrengen (2011: 26). Dit wil natuurlijk niet zeggen dat er geen behoefte is aan psychiatrische bedden. De ellenlange wachtlijsten in de sector bewijzen het tegendeel. Nee men kiest er meer en meer voor om het financiële rendement binnen de zorg te laten prevaleren.

Op het niveau van het individu, het meest elementaire niveau waarop het neoliberalisme greep heeft, merken we hoe ondermijnend haar werking is. Laten we het arbeidsdomein beschouwen. Volgens Foucault gaat het Amerikaanse neoliberalisme de arbeider, hiermee bedoelt hij iedereen die werkt verricht om aan geld te komen, en zijn arbeid herdefiniëren. Voor hen bezit de arbeider een bepaald 'kapitaal', wat Foucault *le capital humain*¹⁸ noemt, dat de arbeider gebruikt om geld te verdienen. Dit humaan kapitaal bestaat uit de verschillende fysieke en psychische eigenschappen die ieder individu tot zijn beschikking heeft en is dus zeer verscheiden en individueel bepaald daar niet iedereen over dezelfde kwaliteiten of startkapitaal beschikt. Iedere arbeider moet volgens het neoliberalisme in concurrentie treden met de andere arbeiders om arbeid te kunnen verrichten en geld te verdienen. Arbeiders ontplooiën zich met andere woorden tot concurrentiële zelfbedrijven (Foucault, 2004b: 152-154, 230-232; Lazzarato, 2009: 110-111). Foucault benadrukt het belang dat het neoliberalisme hecht aan het introduceren van het concurrentieprincipe binnen alle domeinen van de samenleving. Zodoende wordt het bedrijf de blauwdruk van de neoliberale samenleving (2004b: 152). In zo een systeem is niet iedereen evenwaardig. Verhaeghe

¹⁸ Deze term is de vertaling van *Human Capital* welke hij aan Theodore Schultz en Gary Becker ontleent (Foucault, 2004b: 226)

verwoordt dit als een *'survival of the fittest'* binnen een neoliberale meritocratie (2011: 17). Het neoliberale systeem verwacht van het individu dat het garant staat voor zijn (over)leven. Op deze manier verwacht de neoliberale samenleving, met haar kleinere overheid en dito overheidsdiensten, dat het individu de verantwoordelijkheid voor zijn situatie opneemt. Het wordt met andere woorden ieder voor zich, onderlinge solidariteit wordt naar de geschiedenisboeken verwezen. De verliezers, die hun situatie volgens het neoliberalisme aan zichzelf te wijten hebben, zullen het moeilijk krijgen in een samenleving waar het sociaal vangnet grote mazen heeft ontwikkeld en vele doorvallen. Met de mogelijke desastreuze gevolgen in het achterhoofd verandert het collegiale aspect langzaam naar een concurrentiële nijldige beleving van de medearbeider op de werkvloer. De angst om zijn baan te verliezen weegt op het individu en is zeker niet imaginair. De precaire situatie van het individu kan tot depressie, zelfverwonding en zinloos geweld leiden (Verhaeghe, 2011: 24,39).

Indien men zijn positie op de arbeidsmarkt wil optimaliseren, om beter te concurreren, is het nodig om zijn humaan kapitaal te verbeteren. De eigenschappen die het humaan kapitaal vormen deelt Foucault op in twee soorten: de aangeboren en de verworven capaciteiten. Om de verworven capaciteiten te verbeteren moet men op verscheidene vlakken investeren. Men vindt dit mechanisme terug in de opvoeding van het kind vanaf de prille leeftijd, het onderwijs, de medische begeleiding enz. Ook de aangeboren capaciteiten staan open voor verbetering. Zo kan men er voor zorgen om zijn genetisch materiaal aan een partner te koppelen die tevens over een gunstig humaan kapitaal beschikt. Concreet betekent dit dus dat men zelf door te investeren in een goede baan, dito inkomsten en gezondheid zijn kansen verhoogt om een partner op hetzelfde, economisch voordelige niveau te strikken waardoor men een succesvol en verantwoord leven, volgens het neoliberale idee, kan leiden. Het zoeken van een partner en het krijgen van kinderen worden op deze manier ontmenselijkt en binnen een economisch kader gesitueerd. Tegelijkertijd verwijst Foucault in deze lessenreeks uit 1979 al naar de mogelijkheden die via genetische manipulatie in de toekomst zouden kunnen ontstaan. Hierbij denkt hij aan het genetisch manipuleren van ei- en zaadcellen. (Foucault, 2004b: 233-236). Toen was deze mogelijkheid grotendeels nog science fiction tegenwoordig is het vooralsnog de ethiek die de menselijke creatie van 'supermensen' tegenhoudt.

Op zich kan niemand er natuurlijk iets op tegen hebben dat mensen het beste voor zichzelf en/of hun kind(eren) willen. Alleen is het enigszins beangstigend dat bij het neoliberalisme ieder aspect van het leven door een economische bril wordt bekeken en gekeurd. Men gaat als

het ware tijdens zijn leven niet langer zijn eigen interesses ontwikkelen maar men voelt zich gestuurd door een drang, of dwang, om economisch te scoren. Te meer dat het binnenhalen van geld via arbeid, een teken van responsabilisering, ondertussen door de samenleving in zijn geheel als de enige vorm en norm van succes en zelfverwezenlijking geldt. De neoliberale idee om voor zichzelf te moeten zorgen en hiervoor niet op de overheid te rekenen, heeft zich via de neoliberale bestuurlijkheid in het bewustzijn van de samenleving en het individu genesteld.

Niet alleen wordt het individu aangemaand om voor zichzelf te zorgen het mag hierin ook niet falen. Men kan wel zijn werk verliezen maar iemand die werkloos blijft heeft dit aan zichzelf te danken volgens de heersende idee in de samenleving (Harvey, 2007: 53; Verhaeghe, 2011: 38-39; (Zinn, 2003: 582). De arbeider moet zich flexibeler opstellen en minder goed betaalde banen, minder arbeidsveiligheid, minder werkzekerheid en het wegvallen van arbeidspremies accepteren. Anders verhuizen industriëlen hun fabrieken eenvoudigweg naar China, Indië, Mexico of een ander land waar de lonen veel lager liggen, mensen makkelijk 12 uur per dag werken en vakbondseisen niet van toepassing zijn (Harvey, 2007: 76; St-Onge, 2000: 33). Mocht een verhuis naar deze landen noodzakelijk zijn ligt de schuld bij de werknemers en niet bij de industriëlen of bedrijfsleiders die slechts een economische bestuurlijkheid, het neoliberalisme, volgen.

We zien tevens dat een liberaal bestuur negatieve gevolgen heeft voor de samenlevingscohesie (Lazzarato, 2009: 111). Door een doorgedreven individualiseringsbeleid wil men de solidariteit tussen de mensen doen verdwijnen (Harvey, 2007: 75). Het kan moeilijk verbazen dat een maatschappij waarvan de mensen onderlinge concurrenten geworden zijn en die gefundeerd is op 'verdienste', op vele verschillende vlakken een maatschappij in verval is (Verhaeghe, 2011: 18-19).

Het sturen van het gedrag, van het individu en bij uitbreiding de hele samenleving door beleidsmakers op verschillende niveaus (economische spelers, overheid, werkgevers, onderwijs, universiteit, justitie, industrie...) en dus ook door de samenleving en het individu zelf is wat Foucault met *gouvernementalité* of het bestuur van het gedrag van de mens bedoelt. De neoliberale visie waarbij de mens als het ware zijn menselijkheid verliest en tot een economische onderdeel van een grotere economische machine, de neoliberale samenleving, gereduceerd wordt heeft zeer verstrekkende gevolgen voor het individu en de samenleving. In een geatomiseerde neoliberale samenleving zoals de onze is het verzet tegen

de heersende bestuurlijkheid niet zo vanzelfsprekend. Men kan zich zelf de vraag stellen in hoeverre dit nog mogelijk is (McNay, 2009, 56-57). Laten we deze redenering doortrekken en vergelijken met wat Foucault schrijft in zijn werk *Discipline, toezicht en straf*. Hij vertelt ons hierin hoe op het einde van de 18de eeuw een zeer belangrijke ontwikkeling binnen de disciplineringsmethodiek opkomt. Jeremy Bentham, Brits jurist en filosoof, ontwerpt het panopticum¹⁹. Deze zeer ingenieuze architecturale constructie zorgt er voor dat de gevangene, die vermoedt dat hij continu onder controle staat van een bewaker, het disciplineringsmechanisme internaliseert en zijn gedrag automatisch aanpast aan de wens van zijn beheerder. Hij wordt als het ware zijn eigen bewaker en corrigeert zichzelf (Foucault, 1997: 277-280; Karskens, 2012: 89-90; Oosterling, 2012). Het summum van de onderwerping is geboren. Het lijkt ons dat het neoliberale individu eenzelfde lot ondergaat. Ook hij is door het verblijf in een neoliberale samenleving, waarvan ieder aspect op een economische rationaliteit stoelt en permanent aanwezig is, op een uitgesproken rationele economische manier gaan denken en heeft zich eerder onbewust dan bewust deze neoliberale waarden en normen eigen gemaakt en zal conform deze laatste leven. Omdat hij niet vrij is in zijn keuze ondermijnt hij zichzelf (Achterhuis, 2012: 96, 99-100, Hofmeyr, 2008: 139). Hoe kunnen we hier volgens Foucault aan ontsnappen? Zijn oplossing schuilt in wat hij zelfzorg noemt. In Japan leert hij dat het individu niet centraal staat maar wel de relatie met de groep. Foucault stuurt aan naar een collectieve zelfdisciplineringsmethode waarbij we opnieuw de verantwoordelijkheid voor onze eigen woorden en daden opheffen. Op het individuele niveau kan men dit doen door te reflecteren op zijn eigen levenspad en voor zichzelf grenzen te stellen aan wat men overneemt van het heersende- en andere discoursen. Zelf gaan bepalen wat men eet, koopt, voor werk doet, etc. (Oosterling, 2012).

3.4. Hoe kan het neoliberalisme zich zo makkelijk verspreiden? Het discours en haar luidsprekers.

Hierboven zagen we de nefaste gevolgen van het neoliberalisme op het individu en de samenleving. Onderlinge- nationale- of internationale concurrentie, responsabilisering van het individu, flexibilisering van de werknemer, wegvallen van het sociale vangnet en het

¹⁹ Deze architecturale constructie schittert door haar eenvoud. Het concept steunt op twee pijlers, een cirkelconstructie en een toren. In het midden van de cirkelconstructie wordt de toren geplaatst. De toren is de werkplaats van de bewaker. In de cirkelconstructie worden de gedetineerden in individuele cellen opgesloten. De cellen worden onderling door een muur gescheiden. De zijde die naar de toren gericht is en de parallellopende zijde is doorzichtig (ze is afgesloten met tralies of een venster). Door de lichtinval in de cel kan de in de toren aanwezige bewaker permanent controle uitoefenen op de gevangene. De gevangene op zijn beurt kan alleen maar vermoeden dat hij permanent geobserveerd wordt want hij kan niet in de toren kijken.

sociale weefsel, ontkrachten van vakbonden, privatisering van overheidsdiensten met de bijhorende prijsstijgingen, doorgedreven individualisering... al deze maatregelen zorgen voor weinig benijdenswaardige levensomstandigheden van een zeer grote groep mensen, door Standing het precariaat genoemd. Armoede, slechte voeding, preciaire woningen, zware arbeidsomstandigheden, psychosociale problemen... Het neoliberalisme brengt een groot deel van de mensen in de problemen. Hoe kan een destructieve economische doctrine de meerderheid van de mensen dan toch overtuigen om in haar voetsporen te treden?

Foucault stelt dat iedere periode en dus iedere samenleving een eigen discours ontwikkelt. Dit discours bevat de waarden, normen en waarheden die in deze periode gelden. Het lijkt wel alsof de heersende tijdsgeest zich als een deken over de aarde trekt. Andere ideeën hebben zeer veel moeite om onder deze verstikkende metagedachte te ontkiemen. Langs verschillende wegen, de wetenschap, de opvoeding, het onderwijs, de intellectuelen, denktanks, de media, beroepsverenigingen en andere instellingen gaat de bevolking deze gecreëerde waarheid overnemen (Oosterling, 2012). Voor Foucault is het belangrijk om te begrijpen dat de waarheid niet absoluut is. Scruton omschrijft het treffend door te stellen: 'Waarheid is het product van *discours* en wanneer dat verandert, dan verandert de waarheid daarin ook (Scruton geciteerd in Karskens, 2012: 46). Het zou verkeerd zijn om te denken dat het discours kan gereduceerd worden tot het geschreven en/of gesproken woord. Men vindt het discours terug in kunst, architectuur, sport, Hollywood en andere films, mode, lifestyle, reclame, media en vele andere uitingen (Whisnant, 2012: 4). Onze alledaagse realiteit wordt met andere woorden via het discours gecreëerd. Meer nog het bepaalt in grote lijnen ons gedrag en denken. Hoe we ons kleden, wat we normaal vinden, wat we eten, waar we in geloven, voor welke politieke partij we stemmen, etc. al deze zaken beantwoordt de grote meerderheid van de mensen door het dominerende discours over te nemen. Vandaar dat Foucault het individu een 'discourseffect' noemt. Waarom zijn we ons niet bewust van de manier waarop onze identiteit gestuurd wordt? Omdat volgens Foucault het discours ons vanaf de geboorte opgelegd wordt via allerlei opvoeders en instellingen en dat we ons doorheen onze opvoeding met het discours gaan identificeren en het zullen internaliseren. Vandaag leven we niet langer in een disciplinerend tijdperk, zoals in de 18de-19de eeuw, maar vertoeven we eerder in een controlerende era dat via de media functioneert. We worden onder andere genormaliseerd via ons consumptiepatroon. Hoewel we denken dat we via onze consumptie onze eigen behoeften bevredigen worden onze aankopen vooral gestuurd via reclame en de spiegeling aan het heersende lifestyle discours om ons heen, om artificieel

gecreëerde behoeften te bevredigen (Oosterling, 2012). Ieder tijdperk kent verschillende discoursen waarvan één het dominerende discours is. Dat er een dominerend discours is wil niet zeggen dat er geen alternatief voor zou bestaan. Nochtans is dit een stelling dat menig neoliberal zou verdedigen zoals ook Thatcher dit deed met haar bekende oneliner *'There is no alternative'* (Wolferen van, 2003: 168). Tussen de verschillende discoursen in de samenleving bestaat er een frictie, als resultaat van kritiek of verzet, waardoor verandering van discours zich opdringt (Whisnant, 2012: 7-8). Foucault stelt dat het individu het aan zich verplicht is om het discours in vraag te stellen. Hij moet op zoek gaan naar zijn waarheid als 'een zorg voor zichzelf'. Dit kan alleen door zichzelf maar ook de maatschappij waar eenieder een product van is kritisch te beschouwen (Karskens, 2012: 70-71; Oosterling, 2012). Hieronder zien we hoe het neoliberalisme van de frictie of strijd in de samenleving gebruik maakte om zich geleidelijk aan op het voorplan te posteren en de samenleving een nieuw tijdperk in te loodsen.

Vanaf de jaren '70 van de twintigste eeuw zien we dat er een ideologisch vacuüm ontstaat. Richtinggevende instellingen zoals de kerk en de traditionele politieke en economische ideologieën (discoursen) verliezen hun geloofwaardigheid en populariteit (Brouwer, 2008: 39-40; Bakker en Brouwer, 2008: 7-8; St-Onge, 2000: 29; Verhaeghe, 2011: 9, 18). Het neoliberalisme gaat het ontstane vacuüm na de crash van de politieke en religieuze ideologieën dankbaar opvullen. Ze dringt een meer becijferde pragmatische en economische benadering van het leven op. De mens als louter economisch tandwiel in een economisch gereguleerde machine, de moderne samenleving, verschijnt op het neoliberale toneel. Ook andere maatschappelijke domeinen worden op een economische manier geïnterpreteerd (Barry, 1987: 44; Brouwer, 2008: 40-41). Vanzelfsprekend kondigt deze economische doctrine zich niet aan als een ideologie dat een grote groep mensen zuur zal opbreken. Integendeel ze propageert het idee dat de samenleving in haar geheel nood heeft aan een nieuwe economische benadering. Hierdoor zou de weinig efficiënte en dure bureaucratische overheid efficiënter werken, de staathuishoudkunde minder kosten, de burger krijgt betere ontplooiingskansen en last but not least zou de democratie er op vooruitgaan omdat de burger een grotere inbreng krijgt (Bakker en Brouwer, 2008: 8; Hofmeyr, 2008: 139). Om iedere porie van de samenleving met haar gedachtegoed te vullen gebruikt het neoliberalisme zoveel mogelijk verspreidingskanalen. Het ligt niet binnen de reikwijdte van deze masterproef om al de verspreidingskanalen gedetailleerd te bespreken maar voor de volledigheid staan we toch even stil bij dit belangrijk item.

Hogerop zagen we reeds hoe het Amerikaanse neoliberalisme het IMF en de Wereldbank gebruikten om haar economische visie over de wereld te verspreiden. Daarnaast kunnen we de Wereldhandelsorganisatie en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) hierbij rekenen. Vele politici nemen de economische mantra dat deze wereldspelers verspreiden klakkeloos over (Harvey, 2007: 3; St-Onge, 2000; 34-35). We noteerden tevens dat er in de jaren '70 een kentering binnen de academische wereld gebeurde ten gunste van het neoliberalisme dat mee voor haar verspreiding zou zorgen. Menig neoliberaal econoom wordt in deze periode met een Nobelprijs binnen het economische domein gelauwerd; Friedrich von Hayek (1974), Milton Friedman (1976), Theodore Schultz (1979) George Stigler (1982) en James Buchanan (1986). Het binnenhalen van een globaal geëerde titel als de Nobelprijs voor een bepaalde economische doctrine, in casu het neoliberalisme, is vanzelfsprekend een geslaagde publicitaire campagne dat veel mensen van de waarheid van deze doctrine gaat overtuigen. Daarnaast zal elk van deze economische denkers het politiek-economische en maatschappelijke leven in de wereld tijdens een periode mee bepalen. Zo was de betrokkenheid van de VS tijdens de Chileense staatsgreep van 1973 niet alleen van militaire aard maar tevens van academische aard. Milton Friedman, begon al vanaf de jaren '50 met een studeerprogramma voor Chileense economiestudenten aan de universiteit van Chicago. Hier werden ze klaargestoomd om in Chili een neoliberaal beleid mee helpen uit te zetten. Tijdens de cursussen werd het sociaaleconomische beleid van Chili onderzocht. De studenten kregen te horen dat het sterke sociale vangnet, het protectionisme, de prijscontroles, etc. die in Chili actief waren nefast zijn voor een gezonde economie en bestreden moeten worden. Vanaf 1965 werd het programma opengesteld voor studenten uit heel Latijns-Amerika om zodoende het neoliberalisme over heel het Latijns-Amerikaanse continent te verspreiden (Harvey, 2007: 8; Klein, 2007: 80-81). De professoren van de Chicago School zouden niet alleen studenten tot het neoliberalisme bekeren. Verschillende onder hen zullen evenzeer politici en andere bestuurders beïnvloeden. Friedman wordt economisch raadgever van president Reagan. Zijn boek *Free to choose* werd door Reagan en later door de Californische gouverneur Arnold Schwarzenegger sterk aanbevolen (St-Onge, 2000:22; Doherty, 2007: 15; Klein, 2007: 29). Volgens Klein inspireerde Friedman een hele reeks beleidsfiguren waaronder; diverse Amerikaanse presidenten, Britse eerste ministers, Russische oligarchen, dictators uit de derde wereld, Chinese communistische partijleiders, directeurs van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de laatste drie leiders van de Federal Reserve (2007: 15). Ook Hayek en von Mises hadden veel invloed op politieke figuren. Ludwig von Mises heeft Reagan sterk geïnspireerd. De Amerikaanse president zou

menigmaal een boek van von Mises hebben doorgenomen voor hij een speech moest geven (Doherty, 2007: 10). Hayek zou Thatcher inspireren. Bij een bezoek aan de studiedienst van haar partij wierp ze ooit een exemplaar van Hayek's *Constitution of liberty* op tafel er bij zeggend: "*This is what we believe*" (Doherty, 2007: 11).

Een andere manier om een discours te verspreiden zijn de zogenaamde denktanks. We spraken al over de oprichting van de Mont-Pèlerin gemeenschap. Na de tweede wereldoorlog blijft ze een belangrijke rol spelen bij het verspreiden van de neoliberale theorie. In 2000 telde ze ruim 5000 leden, allen afkomstig uit de politieke-, economische- of universitaire elite. Ze mag op steun rekenen van belangrijke bedrijfsleiders, fondsen (bvb het William Volker fund²⁰) en miljardairs om haar werking te realiseren. Onder haar leden herkennen we tevens (ex)ministers. Zo was Sylvio Berlusconi tussen 1988 en 1990 voorzitter van enkele bijeenkomsten. Natuurlijk zijn er nog vele andere neoliberale denktanks. In Groot-Brittannië investeert de miljardair Anthony Fisher, een lid van de Mont-Pèlerin gemeenschap, al sinds 1955 in de Institute of Economic Affairs (IEA). Deze denktank wil de ideeën van Friedman en Hayek bij politici en journalisten krijgen. Wanneer Thatcher in 1979 eerste minister wordt zijn verschillende van haar medewerkers lid van het IEA. Fisher zal in de loop van zijn leven nog andere neoliberale denktanks sponsoren. Eén ervan is het Adam Smith Institute (ASI) dat in 1976 in de VS wordt opgericht. Hayek wordt de erevoorzitter van de Britse tak van het ASI. Ook Milton Friedman en James Buchanan zijn met het ASI verbonden. Het ASI geeft lezingen met betrekking tot privatisering waar onder andere leiders van de voormalige Oostbloklanden op afkomen (St-Onge, 2000: 23-25). De jaren '70 (wanneer het neoliberalisme in de VS bloeit) duidt Doherty als het moment dat het libertarisme op de voorgrond van het politieke landschap komt in de VS. Ook hij verwijst naar de invloed van de Oostenrijkse - en de Chicago School op het publieke leven. Volgens hem zijn Charles en David Koch, bekende miljardairs in de VS, de grootste financiers van verschillende libertarische denktanks zoals het Cato Institute. De bekendste libertarische denktank het 'Foundation for Economic Education' (FEE) steunt op het economische gedachtegoed van von Mises (2007: 4, 9,16).

Bij het verspreiden van het neoliberalisme spelen de media ontegensprekelijk een zeer belangrijke rol. We kunnen hier niet diep op dit onderwerp doorgaan maar willen toch graag enkele gegevens meegeven. Een groep Noorse sociaalpsychologen stelde na een longitudinaal

²⁰Doherty beschrijft het Volker Fund als een organisatie dat het libertarisme steunt (2007:181).

onderzoek tussen 1984 en 2005 vast dat de neoliberale ideologie de traditionele solidariteit binnen de Noorse welvaartsmaatschappij drastisch heeft doen inkrimpen (Blakar e.a., 2007: 316). Volgens de onderzoekers is het taalgebruik nooit waarde vrij en is er een interactie tussen taalgebruik en de verspreiding van ideeën en ideologieën. Hun onderzoek focust op het groeiend gebruik van woorden die de neoliberale taal en ideeën vertegenwoordigen en de afname van woorden die eerder op een solidaire samenlevingsvorm duiden in de Noorse krant *Aftenposten*²¹. Ze brengen de verandering in het taalgebruik van de krant in relatie met de door hen vastgestelde ideologische verandering in de Noorse samenleving over een periode van meer dan twintig jaar (Ibid.: 318). We geven hier op een beperkte manier de toe- en afname van enkele woorden weer. Woorden die naar het individu en eigenbelang verwijzen nemen toe. Het gebruik van het woordje 'ik' stijgt met 44%, het woord 'rechten' stijgt met 31%. Het gebruik van 'burger' blijft ongeveer hetzelfde maar 'consument' stijgt met 43%. Opvallender is de afname van volgende woorden. Het woord 'plichten' daalt met 30%, 'solidariteit' -60%, 'gemeenschap' -30%, 'gemeenschappelijk' -30% 'samenhorigheid' -68%, 'medeleven' -28%, 'welvaartsmaatschappij' -60% en 'gelijkheid' -27%. De onderzoekers besluiten door te stellen dat neoliberale ideeën via een veranderend taalgebruik in de krant de Noorse samenleving zijn binnengesijpeld en de Noorse welvaartstaat doen wankelen (Ibid.: 322-324). We zouden met Foucault kunnen poneren dat het neoliberale discours zich via de krant een plaats verworven heeft in de Noorse samenleving en uiteindelijk het dominerende discours, met ontwrichtende eigenschappen, werd. We willen hier graag het belang van het longitudinaal onderzoek onderlijnen. Een discours, zoals dat van de geneugten van de welvaartsmaatschappij, verander je meestal niet in een kleine tijdsspanne. Een discours heeft tijd nodig om zich te kunnen nestelen en overgenomen te worden. Indien men onmiddellijk een discoursverandering wil bewerkstelligen kan dit niet anders dan met geweld gebeuren zoals we met het voorbeeld van Chili hebben aangehaald.

In de VS schaft Ronald Reagan in de jaren '80 de *'fairness doctrine'* van de Federal Communications Commission af. Hierdoor komen afwijkende niet kapitalistische meningen niet langer aan bod in de Amerikaanse media. Deze trend zet zich in de jaren '90 verder. Als gevolg hier van worden de twintig miljoen Amerikaanse radioluisteraars dagelijks op rechtse propaganda getraakteerd terwijl linkse gedachten niet aan de orde komen (Zinn, 2003: 564). Zowel in de Amerikaanse als in de Europese media stellen we een tendens vast om op het

²¹ Hun onderzoek beperkt zich tot één krant omdat *Aftenposten* de enige Noorse krant is dat sinds 1984 elektronisch verschijnt (Blakar e.a., 2007: 319)

financiële nieuws te focussen. Hierbij worden bedrijfsleiders vaak als helden opgeworpen en pronken ze op de voorbladen van populaire magazines. Hun astronomische salarissen worden extra in de verf gezet en dienen om het kapitalisme te legitimeren (van Wolferen, 2003: 158). Tevens gaan Amerikaanse Tv-zenders zoals ABC, NBC, CBS zover in het adviseren van hun kijkers in beursmaterie dat de New York Stock Exchange om een regulering vroeg om overenthousiaste journalisten en hun publieke adviezen aan banden te leggen omdat hun tussenkomst mee voor een overinvestering in de *dotcom-bubble*²² in de jaren negentig had gezorgd. Dezelfde media gaven Alan Greenspan bijna popsterallures door hem iedere dag weer op Tv te brengen. Anderzijds werden kritische journalisten die onder andere het wanbeleid van Enron en andere bedrijven aan de kaak stelde genegeerd of belachelijk gemaakt (Miller, 2010: 28-9). Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk dat de media een belangrijk kanaal vormen om ideeën te verspreiden of tegen te houden. Dat de media zo een belangrijke troef zijn in het verspreiden en verdedigen van een bepaalde ideologie is ook de neoliberalen niet ontgaan. Vandaar dat ze in vele gevallen de media zijn gaan bespelen of ze zelf in handen hebben genomen (Wolferen van, 2003: 170, 177). Ondertussen is de mediawereld omgetoverd in een conglomeraat waar acht megaleiders de laken uitdelen (Ibid. 198). De notoire rechtse sympathieën koesterende Rupert Murdoch stichtte Fox met als grootste doel om rechtse propaganda te ventileren. Roger Ailes, de baas bij Fox, is een voormalig republikeins verkiezingsstrateeg die succesvol was door zowel Bush senior als Bush junior tot het presidentieel ambt te leiden (Ibid., 246). Kan men dan nog evenwichtige objectieve verslaggeving verwachten?

Het laatste deel van onze paper wijden we aan een arbeidsintensieve manier om een ideologie of discours te verspreiden: namelijk het scheppen van een utopie. Machiel Karskens definieert een utopie als: '*een filosofisch, ideologisch ontwerp van een nog niet aanwezige maar wel zeer gewenste ideale samenleving of staat*' (2012: 83). Met haar boek *Atlas Shrugged* creëert Ayn Rand een neoliberale utopie.

²² Tussen 1997 en 2000 werd er zodanig veel, niet altijd terecht, in internetaandelen en -bedrijven geïnvesteerd dat een 'bubbel' niet kon uitblijven.

4.Het neoliberalisme als utopie van het vrijmarktkapitalisme.

4.1. Ayn Rand (1905-1982).

Het ligt buiten de reikwijdte van deze masterproef om een gedetailleerde biografie van Ayn Rand te schrijven²³. Desalniettemin lijkt het ons opportuun om een korte weergave van haar levensloop weer te geven omdat hier duidelijk de zaden gezaaid werden voor de ontwikkeling van haar eigen filosofie, het objectivisme, dat sterke gelijkenissen met het neoliberalisme vertoont.

Ayn Rand werd als Alissa Rosenbaum in 1905 te St. Petersburg (Rusland) geboren. Haar vader, een selfmade man met een diploma in de chemie, bezat er een drogisterij/apotheek (Allitt, 2011: 254; Burns, 2011: 9; Doherty, 2007: 135). Haar beide joodse ouders waren hoog opgeleide mensen die tot de elite van de Russische samenleving behoorden. Ze hadden een voorkeur voor het door de Verlichting ontwikkelde Europa. Alissa was de oudste van drie dochters en kreeg privéles Duits, Frans en piano. Haar ouders waren niet Russisch minnend en verboden haar om Russische literatuur te lezen. Toen ze 12 jaar oud was in 1917 brak de Oktoberrevolutie uit. Een jaar later werd de winkel van haar vader, Zinoviy, door de Rode Garde verzegeld. Dit had zware gevolgen voor de Rosenbaums en zou een blijvende impact op Alissa hebben. Haar familie en zichzelf waren niet langer veilig in St. Petersburg en ze reisden naar Crimea, dat in Tsaristisch gebied lag, om aan de communistische dreiging te ontsnappen. In Crimea kon Zinoviy een tijdje een winkel uitbaten. Op een avond vertrok haar anticommunistische vader naar een politieke bijeenkomst waarbij Alissa hem mocht vergezellen. Dit was haar eerste kennismaking met het politieke luik. In 1921 keert de familie terug naar St. Petersburg, nu tot Petrograd herdoopt, om er in weinig comfortabele omstandigheden te verblijven. Ondertussen had Alissa enkele kortverhalen geschreven. Gedurende haar leven zou ze dit schrijverstalent verder ontwikkelen. Aan de universiteit studeerde Alissa onder andere wiskunde en politieke economie waar ze een bijzondere passie voor ging ontwikkelen. Haar studies brachten haar tevens in contact met *The Declaration of Independence* waarin het individuele recht centraal staat en dat later de kern van haar denken zou vormen (Heller, 2009; 35). Na haar studies aan de universiteit, ze behaalde een graad in geschiedenis, van Petrograd en Leningrad had Alissa vooral een voorkeur voor film

²³ Voor een uitgebreide biografie van Ayn Rand verwijzen we graag naar 'Ayn Rand and the world she made' door Anne C. Heller' en vooral naar 'Goddess of the market. Ayn Rand and the American right' door Jennifer Burns.

ontwikkeld. Via dit medium werd ze aangetrokken tot een nieuw continent met voor haar ongeziene rijkdom en glamour: de Verenigde Staten van Amerika. Omstreeks deze tijd kwamen haar ouders via briefwisseling in contact met familieleden die al ruime tijd in Chicago woonden. Hoewel haar ouders er het enigszins moeilijk mee hadden regelde Alissa een visa om naar hen toe te gaan. Op de boot naar de Verenigde Staten besliste Alissa dat ze een meer ronkende naam nodig had om het in Hollywood te maken en ze herdoopte zich tot Ayn Rand. Na enkele maanden in Chicago bij haar familie doorgebracht te hebben, men kon haar vooral in de bioscoop vinden, vertrok ze naar Hollywood waar ze een eerste job vond als assistente van de scenarioschrijvers in de studio van De Mille (Achterhuis, 2012: 81-82; Burns, 2011: 10-21; Doherty, 2007: 135-136; Heller, 2009: xiii, 55, 63). Als dochter van een selfmademan die alles verloren had door het ingrijpen van een totalitaire staat was Ayn Rand zeer achterdochtig met betrekking tot de overheid en het collectivisme. Hierdoor vond ze de New Deal van de democratische president Roosevelt maar niets en ging ze actief, als klerk en typiste in de verkiezingscampagne, de kandidatuur van de republikein Wendell Wilkie in 1940 steunen (Doherty, 2007: 140; Heller, 2009: 130). Deze laatste kon haar bekoren omdat hij een voorstander van het kapitalisme was. Wat ze vooral wou was een politiek beleid dat haar visie van *the American way of life*: het individualisme kon realiseren. De collectivistische principes van Roosevelt en het feit dat hij al voor zijn derde ambtstermijn solliciteerde waren volgens Rand dezelfde elementen die Rusland vernietigden en zouden tot een totalitaire staat leiden (Burns, 2011: 53-59; Heller, 2011: 131). Haar ideeën deelde ze onder andere met Ludwig von Mises van wie ze het economische denken bewonderde omdat hij, in tegenstelling tot Hayek, niet wou weten van een politieke regulerende tussenkomst in de vrije markt (Heller, 2009: 248). Hoewel ze nooit de beste vrienden werden, ze hadden zelfs verschillende hoogoplopende ruzies, respecteerden Rand en von Mises elkaar en recommandeerden ze elkaars boeken aan vrienden en studenten (Burns, 2011: 106, 141-142; Doherty, 2007: 9; Heller, 2009: 248-249). Von Mises was zeer uitgelaten over *Atlas Shrugged* waarin Rand volgens hem schreef wat geen enkele politicus durfde te zeggen (Heller, 2009: 283-284). Voor Hayek had Rand absoluut geen bewondering omdat hij een te grote tussenkomst van de overheid aanvaardde. In haar exemplaar van zijn boek *The road to serfdom* schreef ze in de marge: *'The man is an ass with no conception of a free society at all'* (Allitt, 2011: 259; Burns, 2011: 104). Uit dit citaat blijkt tevens het zeer rigide, autoritaire en opvliegende karakter van deze Russisch-Amerikaanse.

Rand's politieke engagement aan de zijde van Wendell Wilkie bracht uiteindelijk weinig zoden aan de dijk en ze ging haar verzet tegen het 'Amerikaanse communisme' door het schrijven van boeken op een individuele manier organiseren. Deze bezigheid legt haar geen windeieren en ze kan al vlug op een zeer comfortabele manier van haar pen leven (Heller, 2009: 95). Voor iemand die het individualisme aanbidt is dit vanzelfsprekend een conditio sine qua non om geloofwaardig over te komen. Hoewel ze verschillende romans schreef zijn *The Fountainhead* (1943) en *Atlas Shrugged* (1957) de boeken die haar denken het best weergeven en voor haar grote succes zorgen. In *The virtue of selfishness* stelt Rand zelf dat ze voor haar politieke theorie van het objectivisme naar *Atlas Shrugged* verwijst (1964: 33). Van beide boeken zijn er in de Verenigde Staten ondertussen 13 miljoen exemplaren verkocht (Heller, 2009: xii). Haar boeken stellen het individualisme als de betere keuze tegenover het collectivisme en verheerlijken het kapitalisme. Vanaf de uitgave van *The Fountainhead* wordt Rand in de VS tevens als een politiek auteur beschouwd. Wanneer het boek kort daarop verfilmd wordt, met Gary Cooper in de hoofdrol, wordt ze nog succesvoller (Burns, 2011: 91-96). Door de populariteit van haar werk vormt zich een kleine groep van grote bewonderaars, The Collective, rond Ayn Rand. De meest notoire van haar aanhangers is zonder twijfel Alan Greenspan welke in 1987 de opvolger van Volcker bij de Fed wordt (Allitt, 2011: 255; Heller, 2011: 241). Volgens Greenspan gaf Rand door middel van haar werk de noodzakelijke morele basis aan het kapitalisme (Heller, 2009: 276). Niet alleen zal deze volgeling van Rand Reagan en Thatcher beïnvloeden hij zal daarnaast ontegensprekelijk zijn stempel op het financiële beleid van de VS en bij uitbreiding van de wereld vanaf zijn aantreden tot zijn afscheid bij de Fed in 2006 drukken (Achterhuis, 2009: 47-48). Greenspan wou vooral inflatie vermijden wat de winstmarges van aandeelhouders zou beperken (Zinn, 2003: 651). Naast Greenspan inspireerde Rand eveneens de zeer machtige en controversiële Republikeinse volksvertegenwoordiger en vicepresident kandidaat Paul Ryan. Hij bevestigt dat zijn keuze om in de politiek te stappen door het gedachtegoed van Rand komt. Zijn huzarenstuk tot nog toe is zijn economische plan *The path to prosperity* dat in 2012 door het huis van afgevaardigden werd aangenomen. Hierin pleit hij voor een nog grotere belastingverlaging voor de rijke en tegelijkertijd moeten de sociale projecten verder bezuinigen (Gibney, 2012)

4.2. Ayn Rand's objectivisme en de link met het Amerikaanse neoliberalisme.

Om de link tussen het objectivisme en het neoliberalisme te leggen gaan we op zoek naar overeenkomsten tussen beide. We bekijken hier vooral de politiek-economische

consequenties van Rand's denken. Wanneer we Rand haar ideeën analyseren moeten we rekening houden met de historische en biografische context waarbinnen haar leven zich afspeelt. Zoals hier boven reeds werd aangehaald worden haar jeugdijaren door het opkomende communisme in Rusland en de latere Sovjet Unie fel getekend.

De essentie van Ayn Rand's werk bestaat er uit om het rationeel individualisme boven het emotioneel altruïstische collectivisme te verkiezen. Volgens haar is de mens zijn enige morele doel het bereiken van zijn eigen geluk²⁴ (Rand, 1964: 49). Door zijn rationaliteit construeert de mens een ethische wereld die op het egoïsme steunt, Rand zelf noemt dit *rational selfishness*. Iedere vorm van altruïsme is onaanvaardbaar omdat dit volgens haar de voedingsbodem voor het collectivisme is en tot totalitarisme leidt (Allitt, 2011: 255; Burns, 2011: 2-3; Rand, 1964: viii-x, 25, 27). Ze stelt het altruïsme gelijk aan parasitisme en noemt het *moreel kannibalisme* omdat het welbehagen van de ene persoon de destructie van de andere eist (Barry, 1987: 119; Rand, 1964: 30-31). Volgend voorbeeld uit *The virtue of selfishness* illustreert dit. Wanneer een vriend van hongersnood dreigt om te komen moet men op een 'niets opofferende manier' tussenkomen om hem te helpen. Dit betekent dat we de vriend geld voor eten kunnen geven in plaats van iets anders te kopen maar alleen omdat zijn welzijn belangrijk is voor ons. Indien we toch kiezen voor het aanschaffen van iets anders en niet om het geld aan onze vriend te geven hadden we hem nooit een vriend mogen noemen want zijn welzijn maakt ons niets uit. Hieruit volgt dat we hem dan ook geen geld moeten toestoppen. Onbekenden hoeft men slechts in noodgevallen te helpen, zoals tijdens aardbevingen, overstromingen of een brand (Rand, 1964: 46-47). Een ander voorbeeld volgt uit het antwoord dat Rand op volgende vraag geeft. Wat zou er in een vrije kapitalistische maatschappij met de armen en de gehandicapten moeten gebeuren? Volgens haar is de vraag niet: "*What will be done?*" maar "*Should anything be done?*". Een individu kan vrijwillig iemand helpen maar een politiek georganiseerde maatschappij mag er niet toe gedwongen worden noch kan het ervan verwacht worden dat ze mensen helpt. Indien men dit wel verwacht gebeurt dit vanuit het collectivistische uitgangspunt dat een persoon een deel van de samenleving vormt en hierop mag terugvallen in geval van moeilijkheden. Wat volgens Rand natuurlijk niet het geval is en waardoor ze bijvoorbeeld geen voorstaander van Medicare²⁵ is (Rand, 1964: 80-82). Het oplossen van sociale kwesties, bijvoorbeeld het onderwijs voor

²⁴ Deze stelling komt zeer kort bij '*the pursuit of happiness*' zoals gesteld in 'The Declaration of Independence'.

²⁵ Gezondheidsvoorziening voor ouderen in de VS.

mentaal gehandicapten, kan alleen via vrijwillige liefdadigheid georganiseerd worden (Donahue, 1980).

Uit voorgaande blijkt duidelijk dat het ieder voor zich is in Rand's wereldbeeld. Op economisch niveau kan deze ieder-voor-zich-attitude volgens haar alleen bereikt worden door een sterk doorgedreven totaal vrije, ongecontroleerde vorm van het kapitalisme. De staat en de economie moeten volkomen los van elkaar staan (Rand, 1964: 33-34). Voor Ayn Rand primeert het individu op de samenleving. Ze gaat zelfs zo ver om te stellen dat het opbouwen van een samenleving het individu bedreigt (Barry, 1987: 109-111). We horen Margaret Thatcher als het ware Rand echoën wanneer ze stelt *'There is no such thing as society'*²⁶, (Harvey, 2007: 23; Geciteerd in Verhaeghe, 2011:42; Wolferen van, 2003: 167). Haar economische kapitalisme gaat op politiek vlak hand in hand met de bescherming en uitbreiding van de individuele rechten. Volgens Rand is de grootste verwezenlijking van de VS *"the subordination of society to moral law"* waarvan de uitgebreide individuele rechten, onder andere het eigendomsrecht, de concrete kenmerken zijn. De uitgebreidheid van de individuele rechten zijn er om de macht van de overheid en de brutaliteit van het collectivisme in te perken. Hoe schaarser de individuele rechten binnen een samenleving hoe minder kapitalistisch en bijgevolg minder vrij ze volgens Rand is (1964: 92-93). Een groep op zich bezit geen rechten, alleen de individuen die deel uitmaken van de groep. Mochten er 'collectieve rechten' bestaan zou dit betekenen dat sommige rechten hebben die andere, de niet-leden, niet hebben. Rand trekt deze redenering verder om te stellen dat een natie, ook een groep, geen andere rechten kan hebben dan de individuele rechten van haar burgers. Een natie heeft wel het recht op haar territoriale integriteit een sociaal systeem en een vorm van regering. Maar kan via deze gekregen rechten de individuele rechten van haar burgers niet schenden. Zodoende kan een minderheid nooit benadeeld worden door de beslissing van een meerderheid (Rand, 1964: 102-103).

Ondanks het egoïsme en de zuivere laissez-faire economie waar Rand voorstander van is is er in haar filosofie plaats voor een, weliswaar sterk verkleinde, overheid. Ze verwijst expliciet naar 'The Declaration of Independence' om te stellen dat de overheid uitsluitend in moet staan voor de veiligheid, de vrijheid en de bescherming van het eigendom van ieder individu en moet betaald worden door middel van vrijwillige donaties omdat ze belastingen als een vorm

²⁶ Wanneer Rand te gast was in het praatprogramma van Phil Donahue zegt Rand exact hetzelfde: *'There is no such thing as society'* (Donahue, 1980). Inspireerde Rand Thatcher? Of was het omgekeerde het geval? Of was het louter toeval dat beide dames dezelfde oneliner gebruikten?

van dwang beschouwt (Barry, 1987: 110, 128-129; Allitt, 2011: 255; Rand, 1964: 33, 109-110, 116). De bescherming van het individu gebeurt in Rand's visie op drie manieren. Via de politie wordt de burger tegen misdadigers beschermd. Om burgers tegen buitenlandse invasie te beschermen telt ze op het leger. Tenslotte worden onderlinge twisten via het gerecht en objectieve wetten opgelost (Rand, 1964: 112). Volgens Rand zou men de noodzakelijke donaties om deze diensten te laten werken bij de nationale loterij kunnen halen. Een andere mogelijkheid zou zijn om bij iedere contractuele handelsovereenkomst een klein percentage van de som, weliswaar niet verplicht, aan te rekenen als verzekering bij de handelsovereenkomst. Deze heffing zou gebruikt worden om de bovengenoemde regeringsactiviteiten mee te financieren. Rijke mensen die vaker zulke overeenkomsten afsluiten zouden dan veel meer voor de kosten van het leger en andere overheidskosten opdraaien dan de minder rijke burgers die zelden een handelsovereenkomst afsluiten. Dat de armere bevolking hier een voordeel verwerft is volgens Rand geen vorm van altruïsme maar is een 'niet gewenst voordeel' dat het gevolg is van de zelfbescherming van de rijkere klasse²⁷ (Rand, 1964: 116-120). Volgens Rand waren de VS er bijna in geslaagd om een kapitalistische en dus vrije samenleving op te bouwen. Het mislukte uiteindelijk omdat het altruïsme niet te combineren valt met vrijheid, kapitalisme en individuele rechten (1964: 95).

Uit het hierboven beschreven objectivisme kunnen we verschillende overeenkomsten met het neoliberalisme herkennen. Zo hebben beide een blind geloof, dat paradoxaal genoeg volgens hen op de ratio steunt, in het kapitalisme en de vrijemarkteconomie. Staatsinterventie in de economie leidt tot een totalitair systeem en wordt dus door beide verafschuwd. Een zo klein mogelijke overheid die het privé-eigendom beschermt is een andere parallel. De responsabilisering van het individu en de daaruit volgende individualisering kunnen we tevens bij beide visies herkennen. Zowel het neoliberalisme als Rand stellen dat omwille van de individuele rechten een meerderheid een minderheid niets kan opleggen. Mede dankzij deze overeenkomsten kunnen we stellen dat Ayn Rand zeer duidelijk neoliberale kenmerken in haar filosofie verdedigt.

²⁷ Toch merken we twee tegenstrijdigheden op in deze gedachtegang van Rand. Geen verzekering afsluiten bij een handelsovereenkomst zorgt ervoor dat men bij contractbreuk geen rechtzetting bij de rechtbank kan verkrijgen (Rand, 1964: 117). Dus moet men feitelijk een verzekering afsluiten want anders staat men bij contractbreuk zwakker dan de tegenpartij. Is dit geen inbreuk op de individuele vrijheid? Maar vooral wordt verzwegen dat omdat de overheidsdiensten op kosten van de rijkere klasse draait deze situatie de rijkere klasse zou kunnen bevoordelen! Deze situatie zou bijvoorbeeld tot klassenjustitie kunnen leiden en/of andere vormen van belangenvermenging kunnen uitlokken.

4.3. Atlas Shrugged en de verspreiding van Rand's ideeëngoed.

Met *Atlas Shrugged* schrijft Ayn Rand met de hulp van Greenspan, een expert op het gebied van staalindustrie, een bestseller die verschillende generaties Amerikanen sterk zal beïnvloeden. Na de bijbel is het het best verkochte boek in de VS en het geldt als de neoliberaale utopie bij uitstek. Opmerkelijk genoeg is hetzelfde boek in Europa bijna onbekend (Achterhuis, 2012: 7, 25, 51; Allitt, 2011: 259; Barry, 1987: 108; Doherty, 2007: 11; Heller, 2009: xii).

Atlas Shrugged schetst het verhaal van een Amerikaanse samenleving dat in verval is geraakt. De reden hiervoor is dat ondernemers binnen de geschetste collectivistische samenleving hun bedrijven niet op een zuiver kapitalistische wijze kunnen leiden vanwege het staatsinterventionisme en te hoge belastingen. Op een mysterieuze manier verdwijnen de bedrijfsleiders één voor één. Uiteindelijk blijkt dat deze vermogende en creatieve geesten zijn gaan staken om te bewijzen dat ze onmisbaar zijn voor de samenleving. Ze hebben zich op een geheime locatie "Galt's Gulch" teruggetrokken en zullen er blijven tot de wereld zich realiseert dat het kapitalisme onontbeerlijk is en het collectivisme wordt afgeschaft. John Galt is de leider van deze op kapitalistische leest geschoeide utopie die de objectivistische waarden van Rand, rationalisme, individualisme en egoïsme, integreert (Allitt, 2011: 256; Barry, 1987: 109).

Ayn Rand zal haar ideeën niet alleen via haar boeken verspreiden. Na het grote succes van *Atlas Shrugged* wordt ze op verschillende Amerikaanse universiteiten uitgenodigd om lezingen te geven. Ze geeft onder andere in 1958 aan de NYU een lezing met de weinig verhullende titel '*Faith and Force. Destroyers of the modern world*'. Leden van The Collective gingen evenzeer lezingen geven om Rand's ideeëngoed te verspreiden. Nathaniel Branden, lange tijd haar meest toegewijde volgeling en minnaar gaf zelf veel lezingen en overtuigde andere leden om hetzelfde te gaan doen. Zo gaf Alan Greenspan een lezing over de gewenste economie getiteld '*The economics of a free society*'. Op deze bijeenkomsten verschenen zeer diverse maar meestal goed opgeleide mensen zoals professoren, juristen, artsen, ondernemers, verplegers etc. (Heller, 2009: 292-293). Haar populariteit bleef groeien. Toen ze in 1960 in Yale gevraagd werd om deel te nemen aan de jaarlijks ingerichte *Challenge Series* bleek ze een record aantal toeschouwers te hebben aangetrokken. Na Yale volgde nog Harvard, Stanford, Princeton, Columbia, University of Michigan, Boston University, MIT, West Point en vele andere universiteiten waar ze vooral studenten zou

beïnvloeden met haar ideeën. Naast lezingen maakte ze tevens gebruik van universiteits- en openbare radio's om mensen te bereiken (Heller, 2009; 317-320). Naast romans schreef Ayn Rand regelmatig essays over haar objectivistische gedachtegoed dat ze via haar eigen magazine *The Objectivist* publiceerde. Sommige essays werden gebundeld en in boekvorm uitgegeven. De bekendste zijn *The Objectivist Epistemology*, *Capitalism: The Unknown Ideal* en *The Virtue of Selfishness* (Barry, 1987: 108). Ook met de verfilming van haar film *The Fountainhead* waar ze zelf het scenario voor schreef bereikte ze een groot publiek. Tenslotte kwam ze regelmatig haar objectivisme bespreken in druk bekeken Amerikaanse praatprogramma's.

Met Alan Greenspan als intermediair werd haar idee van een doorgedreven kapitalisme als een noodzaak voor een vrije samenleving in een politiek-economisch beleid vertaald. Ook de jongere generatie rechts georiënteerde mensen zien mogelijkheden in Rand's denken. Verschillende zeer invloedrijke denktanks die door de Koch broers worden gesponsord zorgen voor de verspreiding hiervan. Daarnaast heeft de filosofie binnen de Republikeinse partij, zeker in de Tea Party, enorm veel aanhangers gevonden. Met Paul Ryan en andere gelijkgestemde politici is Rand's ideologische erfenis tevens in het Amerikaanse congres verzekerd van haar voortbestaan (Gibney, 2012)

5. Besluit.

Op het einde van onze masterproef aangekomen en onze onderzoeksvraag indachtig kunnen we stellen dat het Amerikaanse neoliberalisme een economische doctrine is dat zich langs het intermedium van politici tevens in een politiek verhaal heeft vertaald. Omdat het in al de geledingen van het maatschappelijke leven doorsijpelt en mee de norm en ons gedrag bepaalt kunnen we tevens stellen dat het een totalitaire impact op ons leven heeft. Desalniettemin is een nuancering van ons besluit aan de orde. Ten eerste moeten we concluderen dat het neoliberalisme geen politieke ideologie is zoals bijvoorbeeld het socialisme of het liberalisme dit wel zijn. De reden hiervan ligt in het feit dat het neoliberalisme zich in ieder politiek systeem kan nestelen. Rechts of links, democratie of geen democratie. Het speelt geen rol voor deze economische doctrine. Hierdoor vinden we het neoliberalisme in westerse landen terug maar evenzeer in niet democratische landen zoals China of Rusland. Haar totalitaire impact is zeer duidelijk in het Chili van Pinochet geweest, waar het neoliberalisme manu militari opgelegd werd. Maar meestal wordt het neoliberalisme geleidelijk aan, minder brutaal en minder zichtbaar opgelegd.

Een tweede vaststelling omvat de machtsverschuiving die het neoliberalisme van de politieke bühne naar de economische spelers veroorzaakt en waardoor ze tevens de democratie uitholt. De eerst betrokkene, de burger, kan dikwijls zijn stem niet meer via het politieke proces laten horen. Supranationale instellingen zoals het IMF oefenen enorme druk uit op overheden om het neoliberale beleid over te nemen of worden anders aan hun funeste lot overgelaten. Een groot probleem bij deze gang van zaken is vanzelfsprekend dat het IMF geen democratisch verkozen instelling is maar dat men er door middel van een financieel engagement macht koopt. In de VS stelt men door toedoen van de draaideurbeweging die politici tussen een politiek mandaat en het zakenleven maken dat de wetgeving vooral in het voordeel van bedrijven genomen worden²⁸. Volksvertegenwoordigers veranderen met andere woorden in bedrijfsvertegenwoordigers waar de rijke klasse haar voordeel meedoet. Vaak zijn het lobbyisten die letterlijk de pen vasthouden waarmee wetten geschreven worden. De burger blijft met andere woorden in de kou staan en betaalt cash de zure neoliberale factuur.

De zogenaamde *de-democratisering* zorgt niet alleen voor toenemende ongelijkheid in alle levensdomeinen maar tegelijkertijd nemen de neoliberale monopolisten de regiestoel van het leven in bezit door hun discours in de alledaagsheid gestalte te geven via zoveel mogelijk verspreidingskanalen of *bestuurlijkheidstechnieken*. Hierdoor heeft het neoliberalisme 'momenteel' een bijna monopolie op ons denken en handelen gelegd. Foucault doet ons inzien dat dit mede de kracht is van een geïnternaliseerd discours of *gouvernementalité*. Zoals de gevangene in het panopticum van Bentham zijn eigen bewaker werd zo wordt het hedendaagse individu in een liberaal decor de gevangene van een liberaal discours, een gestuurd zelfbedrijf/consument. Kopen en werken om in een liberaal tijdperk te overleven maar op hetzelfde moment ook koper en arbeider van het dominerende discours. Want paradoxaal genoeg gaat het individu het neoliberale discours met zijn geld en arbeid mee in stand houden.

We gebruiken opzettelijk de term *momenteel* omdat we via het denken van Foucault kunnen vaststellen dat iedere periode door een bepaald discours of een bepaalde *gouvernementalité* en haar machtstechnieken bestuurd wordt. Het huidige neoliberalisme is hier geen uitzondering op. Met Foucault realiseren we ons evenzeer dat een discours niet alleen van bovenuit wordt opgelegd maar dat het op alle mogelijke plaatsen in de samenleving ontstaat, zich verspreidt en evenzeer tegengewerkt wordt. Dit betekent dat men desgewenst het neoliberalisme kan

²⁸ Eenzelfde tendens is in de EU merkbaar maar deze evolutie ligt buiten de reikwijdte van deze masterproef.

ontmantelen en vervangen door een nieuw discours. Al zal dit niet opeens gebeuren. Want hoewel het individu een rationeel wezen is, samen met de mythe van een zelfregulerende markt²⁹ een (neo)liberaal stokpaardje, bestaat het zeker niet alleen uit ratio. Wel integendeel een groot deel van het menselijk handelen en denken vertrekt vanuit een emotionele en psychische kant. Waarom investeert men anders astronomische bedragen in politieke campagnes in de VS of in de reclamewereld? Dienen ze niet om potentiële kiezers/klanten te overtuigen? Mocht de goed geïnformeerde burger tot een beslissing op een rationele manier komen, zijn de miljarden dollars om hem te overtuigen dan geen weggegooid geld?

In Amerika nog veel meer dan hier heeft het neoliberale discours zich in de samenleving geïnfiltreerd. De reden hiervan ligt in haar verstrengeling met de mythe van 'The American Dream' die terug te brengen is tot haar ontstaan. Een nieuw dominerend discours doen ontstaan zal dus zeker niet moeiteloos verlopen aangezien men sterk en dikwijls onbewust aan het huidige verknocht is. Bovendien zal de hedendaagse welstellende klasse en machtigen van de werldsamenleving, en grootse belanghebbers van een status quo, hun discours niet zomaar inruilen tegen een nieuw discours dat hen nooit evenveel kan opleveren.

Tenslotte nog dit. Tijdens ons onderzoek kregen we dikwijls het gevoel dat er bijzonder weinig verschil schuilt tussen het Amerikaanse neoliberalisme en het libertarisme. We constateerden de vele overeenkomsten tussen het objectivisme van Ayn Rand en het Amerikaanse neoliberalisme. Het economische denken van beide ideeënkaders steunen min of meer op dezelfde auteurs. Kan men beide stromingen onder dezelfde noemer plaatsen? Is het libertarisme de Amerikaanse verwoording van wat men in Europa het Amerikaanse neoliberalisme zijn gaan noemen? Verder onderzoek om dit verband al dan niet vast te stellen lijkt ons opportuun.

²⁹ Volgens van Wolferen zijn zelfregulerende markten onzin (2003: 191-192)

6. Bibliografie.

- Achterhuis, Hans (2012) De utopie van de vrije markt. Rotterdam, Lemniscaat, 319 p.
- Bakker, Tiers & Robin Brouwer (2008) 'Inleiding.' In: Tiers Bakker & Robin Brouwer (red.), Liberticide. Kritische reflecties op het neoliberalisme. Utrecht, IJzer, p.7-12
- Barry, P. Norman (1987) On classical liberalism and libertarianism. New York, St. Martin's Press, 215 p.
- Blakar, Rolv Mikkel e.a. (2007) 'Ideology and power: The influence of current neo-liberalism in society'. Journal of Community & Applied Social Psychology, 17, p. 313-327
- Boas Taylor & Jordan Gans-Morse (2009) 'Neoliberalism: From new liberal philosophy to anti-liberal slogan'. Studies in Comparative International Development, 44, 2, p. 137-161
- Brochier, J.J. & Michel Foucault (1980) 'Prison talk.' In: Colin Gordon (ed.), Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977 by Michel Foucault. New York, Pantheon Books, p. 37-54.
- Brouwer, Robin (2008) 'Vrijheid als ideologie. Een diagnose van de neoliberale samenleving.' In: Tiers Bakker & Robin Brouwer (red.), Liberticide. Kritische reflecties op het neoliberalisme. Utrecht, IJzer, p. 39-59
- Brown, Wendy (2006) 'American nightmare. Neoliberalism, Neoconservatism, and de-democratization'. Political theory, 34, 6, p. 690-714
- Burns, Jennifer (2011) Goddess of the market. Ayn Rand and the American right. Oxford, University Press, 369 p.
- Cullen, Jim (2003) The American Dream. A short history of an idea that shaped a nation. Oxford, University Press, 214 p.
- Cuyvers, Ludo & Bart Kerremans (1997) Internationale economische organisaties. Leuven-Apeldoorn, Garant, 332 p.

Dean, Mitchell (2006) Governmentality. Power and rule in Modern Society. London-California- New Delhi, Sage, 229 p.

Doherty, Brian (2007) Radicals for capitalism. A freewheeling history of the modern American libertarian movement. New York, Public Affairs, 741 p.

Donahue, Phil [Gastheer] (1980) 'Ayn Rand interview.' [Beschikbaar via <http://www.youtube.com/watch?v=1ZqKpfVW0i0>]

Foucault, Michel (1980) 'Two lectures. Lecture two: 14 january 1976'. In: Colin Gordon (ed.), Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977 by Michel Foucault. New York, Pantheon Books, p. 78-108

Foucault, Michel (1997) Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis. Groningen, Historische Uitgeverij, 445 p.

Foucault, Michel (2004) Sécurité, territoire, population. Cours au collège de France 1977-1978. Seuil, Gallimard (collection Hautes études), 435 p.

Foucault, Michel (2004b) Naissance de la biopolitique. Cours au collège de France. 1978-1979. Seuil, Gallimard (collection Hautes études), 355 p.

Gibney, Alex (Director) 2012 'Park avenue: money, power and the American Dream.' [Documentaire] ITVS

Hartwitch, Oliver (2009) Neoliberalism: The genesis of a political swearword. NSW, CIS-The Center for Independent Studies, 28 p. [CIS Occasional Paper 114]

Harvey, David (2007) A Brief history of Neoliberalism. Oxford, University Press, 247 p.

Heller, C. Anne (2009) Ayn Rand and the world she made. New York, Anchor Books, 567 p.

Hilgers, Mathieu (2010) 'The three anthropological approaches to neoliberalism'. International Social Science Journal, 61, 202, p.351-365

Hofmeyr, Benda (2008) 'Het neoliberalisme: De distopische werkelijkheid van een utopie.' In: Tiers Bakker & Robin Brouwer (red.), Liberticide. Kritische reflecties op het neoliberalisme. Utrecht, IJzer, p. 138- 159

Jessop, Bob (2007) 'From micro-powers to governmentality: Foucault's work on statehood, state formation, statecraft and state power'. Political Geography, 26, 1, p.34-40

Karskens, Machiel (2012) Foucault. Amsterdam/Leuven, Boom/LannooCampus, 145 p.

Kenis, Anneleen & Matthias Lievens (2012) De mythe van de groene economie. Valstrik, verzet, alternatieven. Berchem-Antwerpen/Utrecht, EPO/Van Arkel, 336 p.

Klein, Naomi (2007) De shock doctrine. De opkomst van het rampenkapitalisme. Breda, De Geus, 669 p.

Kotz, M. David (2000) 'Globalization and neoliberalism.' Workingpaper, 1-25 [Later verschenen in (2002) Rethinking Marxism, 12, 2, p. 64-79]

Lazzarato, Maurizio (2009) 'Neoliberalism in action. Inequality, insecurity and the reconstitution of the social'. Theory, culture & society, 26, 6, p.109-133

Lemke, Thomas (2001) 'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality'. Economy and Society, 30, 2, p. 190-207

Lemke, Thomas (2007) 'An indigestible meal? Foucault, governmentality and state theory.' Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory, 8, 2, p. 43-64

McCarthy, James (2012) 'The financial crisis and environmental governance 'after' neoliberalism'. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 103, 2, p.180-195

McNay, Lois (2009) 'Self as enterprise. Dilemmas of control and resistance in Foucault's The birth of biopolitics'. Theory, Culture & Society, 26, 6, p.55-77

Meijer, G. (1988) Het neoliberalisme. Neoliberalen over economische orde en economische theorie. Assen/Maastricht, Van Gorcum, 357 p.

Miller, Toby (2010) 'How the media biopoliticized neoliberalism: or, Foucault meets Marx'. Revista Galáxia, 20, p. 22-31

Mueller, L. Julie (2011) 'The IMF, neoliberalism and hegemony'. Global Society, 25, 3, p. 377-402

Oosterling, Henk (spreker) (2012) 'Durf te denken. Michel Foucault (1926-1984)'. [Filosofisch programma], HUMAN [Beschikbaar via <http://www.gemistvoornmt.nl/a.aspx/14953404/0>]

Peck, Jamie & Adam Tickell (2002) 'Neoliberalizing space'. Antipode, 34, 3, p.380-404

Rand, Ayn (1964) The virtue of selfishness. A new concept of egoism. Chicago, Signet books, 151 p.

Reagan foundation, (2013) het citaat is te vinden via <http://www.reaganfoundation.org/reagan-quotes.aspx>

Senellart, Michel (2004) 'Situations des cours.' In: Michel Foucault, Sécurité, territoire, population. Cours au collège de France 1977-1978. Seuil, Gallimard (collection Hautes études), 435 p.

Schuilenburg, Marc (2008) 'Een gecontroleerde vrijheid. Neoliberalisme, veiligheid en verzekeringen. In: Tiers Bakker & Robin Brouwer (red.), Liberticide. Kritische reflecties op het neoliberalisme. Utrecht, IJzer, p. 74-92

Standing, Guy (2012) 'Wordt het precariaat een nieuwe sociale klasse? Over sociale en economische onzekerheid, het basisinkomen en een agenda voor progressieve politiek. Mo* papers, 64, p. 1-15

Stevens, J. Ashley (2004) 'The Enactment of Bayh–Dole.' Journal of Technology Transfer, 29, p. 93-99

St-Onge, Jean-Claude (2000) L'imposture néolibérale. Marché, liberté et justice sociale. Montréal, Ecosociété, 202 p.

Thorsen, E., Dag (2009) 'The neoliberal Challenge. What is Neoliberalism?' Working paper.
p. 1-25

Verhaeghe, Paul (2011) De neoliberale waanzin. Flexibel, efficiënt en ... gestoord. Brussel,
VUBPRESS, 49 p.

Whisnant, J. Clayton (2012) 'Foucault & Discourse: A Handout for HIS 389'.
http://webs.wofford.edu/whisnantcj/his389/foucault_discourse.pdf , 26/04/2013, 8 p.

Wolferen van, Karel (2003) De ondergang van een wereldorde. Amsterdam/Antwerpen,
Contact, 336 p.

Zinn, Howard (2003) A people's history of the United States. 1492- Present. New-York,
Harper, 729 p.